

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİRLİYİ

**AZƏRBAYCANDA SOSIAL SAHƏLƏRİN TƏNZİMLƏNMƏSİ
İLƏ BAĞLI DÖVLƏT SİYASƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ**

MUSTAFAYEVA NƏRMİN YAŞAR

UNEC SABAH

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Elmi rəhbər: Direktor: b/m. Tanrıverdiyev Səbuhi

Tələbə bilet nömrəsi 1611209001112007

BAKU, 2019

TƏŞƏKKÜRNAMƏ

Mən ilk növbədə Sosial sahələrin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi mövzusunun əhatəli araşdırmağında və tədqiqat etməyimdə dəstək göstərən, zəngin bilik və təcrübələrini paylaşan diplom rəhbərim Distant, qiyabi və əlavə təhsil mərkəzinin direktoru Səbuhi Tanrıverdiyevə dərin minnətdarlığımı bildirirəm. Bu mövzunu araşdırmaq mənə sosial sahədə bir çox tədqiqat aparmaq, yeni informasiyalarla tanış olmağıma kömək etdi. Əlavə olaraq, bu layihəni məhdud müddətdə yekunlaşdırmaqda mənə kömək edən valideynlərimə, dostlarıma və qrup rəhbərim Aytac Əjdərliyə təşəkkür edirəm.

XÜLASƏ

Sosial siyasət ictimai həyatın ən mühim tərkib hissəsidir. Dövlətin səmərəli sosial siyasəti sosial gərginliyi azaltmışdır. Sosial müdafiə sistemi isə rifahın, yaşayış şərtlərinin yaxşılaşmasında əsasdır. Sosial təminat- əhalinin zəruri yaşayış minimumu olmadığı şəraitdə sosial əhəmiyyətli əlavə xərclər çəkilməsi, sosial xidmətlərin göstərilməsi və güzəştlərin müəyyən edilməsidir. Azərbaycan Respublikasının qarşıya qoyduğu mühüm məqsəd sosial təminat, sosial müdafiəni təmin etmək, əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltməkdir. Həyat səviyyəsi tələbatın təmin edilməsini təcəssüm edir. Onu xarakterizə edən mühüm göstəricilər məşğulluq səviyyəsi, istehlak olunan maddi nemətlərin və xidmətlərin həcmi, əhalinin gəlirləri, əmək-mənzil şəraiti, ərzaq və qeyri-ərzaq məhsullarının istehlak səviyyəsi, təhsilin, səhiyyənin, mədəniyyətin inkişafıdır. Əhalinin həyat səviyyəsini müəyyən etmək üçün bu göstəricilərin hər birinin ayrı-ayrılıqda təhlil olunması və ümumiləşdirilməsi vacib olduğu üçün onlar nəzərdən keçirilmişdir. Onu xarakterizə edən digər mühüm göstəricilər məşğulluğun təmin edilməsi, əhalinin pul gəlirləridir. İşçilərə maaş formasında verilən, pensiya, təqaüd, müavinətdən gələn vəsait pul gəlirləridir. Həmçinin, əhaliyə ödənilən pensiya, təqaüddə daxil olmaqla sosial ödənişlərdə təhlil edilib.

Mündəricat.....	Ошибка! Закладка не определена.
GİRİŞ.....	5
I.FƏSİL. SOSIAL SAHƏLƏRİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ –METODOLOJİ ƏSASLARI.....	9
1.1. İqtisadiyyatın inkişafında sosial sahələrin yeri və rolu.....	9
1.2. Sosial sahələrin dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi və əhəmiyyəti.	16
II FƏSİL: AZƏRBAYCANDA DÖVLƏTİN SOSIAL SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ	24
2.1. Azərbaycanda dövlətin sosial siyasətinin formalaşması.....	24
xüsusiyyətləri	24
2.2.Azərbaycanda sosial sahələrin inkişafının müasir vəziyyəti	33
FƏSİL 3. SOSIAL SAHƏDƏ HƏYATA KEÇİRİLƏN DÖVLƏT TƏDBİRLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.....	43
3.1.Azərbaycan Respublikasında sosial sahələrin dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri	43
3.2. Sosial sahələrin dövlət tənzimlənməsinin dünya təcrübəsi	51
NƏTİCƏ	57
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:	59

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Sosial sahələrin idarə edilməsi anlayışı müasir dövrdə sadəcə bu işlə məşğul olan insanların deyil, cəmiyyətin bütün vətəndaşlarının, sosial qrupların həyatına daxil olmuşdur. Əvəllər Sovet dönəmində siyasətlərin bölgüsü zamanı sosial siyasət ayrı bir kateqoriya kimi nəzərə alınmamış, iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilmişdir. Lakin sonralar sosial siyasətin bu cür qiymətləndirilməsinin bir çox problemlərə səbəb olduğu və siyasət bölgüsünün yanlış olduğu anlaşıldı.

XIX əsrin ikinci yarısında Almaniyada meydana çıxan sosial siyasət anlayışı ilk növbədə müxtəlif sosial qruplar, o cümlədən, kapitalist və fəhlə qrupu arasındakı mənfiyyət qarşılıqlarının önlənməsi və azaldılması üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirləri nəzərdə tuturdu. Lakin daha sonra cəmiyyətin inkişafı ilə bağlı olaraq bu anlayış daha geniş tətbiq edilmiş və bütün sosial qruplar arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsi üçün dövlət tərəfindən görülən tədbirlərin məcmusu olmuşdur. Müasir dövrdə sosial siyasət dedikdə , bütün sosial sinif və qrupların sosial problemlərini həll etməyə yönələn, müxtəlif sosial qruplar arasındakı qarşılıqların və gərginliyin azaldılmasına yönəlib bu problemlərin sosial ədalətlik prinsipi ilə həll edilməsini təmin edən tədbirlər başa düşülür. Həmçinin, cəmiyyətin sosial rifahının təmin edilməsi də sosial siyasətlə əldə olunur. Yuxarıda qeyd olunan cəmiyyətdəki sosial qrupların problemləri təhsil, sosial müdafiə, səhiyyə, sosial sığorta, işsizlik və digər səbəblərlə bağlıdır. Bu səbəblər sosial sahələrin dövlət tərəfindən tənzimlənməsini zəruri edən amillərdəndir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Sosial siyasətin əsas məqsədi kəskin yoxsulluğun , sosial təzadların olmadığı , sosial sabilliyin əldə edildiyi, sosial qruplar arasında münaqişələrin həll edildiyi, vətəndaşların həyat səviyyəsinin yüksəldiyi və sosial rifahın əldə olunduğu cəmiyyətin qurulmasıdır. Bu məqsədlərə

nail olmaq yəni, belə bir cəmiyyətin qurulması üçün dövlətin müəyyən vəzifələri var. Bu vəzifələri aşağıda nəzərdən keçirək:

1.Yoxsulluğun azaldılması və əhali gəlirlərinin ədalətli bölgüsünün təmin edilməsi: bu iki anlayış bir biri ilə sıx bağlıdır. Beləki, dövlət sosial qruplar arasında milli gəlirin ədalətli bölgüsünü təmin etməklə onlar arasındakı maddi uçurumun qarşısını alır və sosial ədalətli cəmiyyətin qurulmasını təmin edir. Bunu dövlət kasıb əhaliyə transvertlərin verilməsi və varlı əhalidən daha çox vergi tutulması ilə etməyə çalışır. Milli gəlirin ədalətsiz bölgüsü, gəlirlərin ancaq müəyyən sosial qruplar arasında paylanması yoxsulluq dərəcəsini artırmışdı. Ədalətli sosial cəmiyyətin qurulması vəzifəsi ilə həm də yoxsulluğun azaldılması təmin olunacaq.

2.Fürsət bərabərliyinin təmin edilməsi: liberal fəlsəfəyə əsasən cəmiyyətin bütün üzvləri qanunlar qarşısında bərabərdirlər. Bu qanun qarşısında bərabərlik prinsipi sosial- iqtisadi sahələrə üçündə tətbiq edilməlidir. Xüsusi ilə təhsil kimi sahələr. Çünki hər bir vətəndaşın təhsil almaq, öz ixtisasına uyğun işdə çalışmaq hüququ vardır.

3.Sosial müdafiənin təmin edilməsi: insanlar müəyyən səbəblərdən (qocalıq, xəstəlik, iş qəzaları) öz maddi tələbatlarını ödəyə bilməyəcək vəziyyətə gələ bilər, yəni gəlirləri azala, yaxudda dayana bilər. Bu vəziyyətlə üzləşən insanların digər insanlardan asılı vəziyyətə düşməmələri üçün dövlət tərəfindən edilən bütün tədbirlərin məcmusu sosial müdafiə kimi qiymətləndirilir.

4.Tam məşğulluğun təmin edilməsi: dövlətin vəzifələrindən biri də işsizliyin azaldılmasıdır. Cəmiyyətdə baş verən böhranlar məşğulluq dərəcəsini azaldır. Dövlət insanların çalışmaları üçün iş imkanları təmin etməlidir. Həmçinin, yeni iş yerlərinin açılması üçün sahibkarları motivasiya etməlidir. Bununla tam məşğulluq əldə edilə biləcək.

5.Cəmiyyətdə sosial sülhün əldə edilməsi: Sosial sülh və ya cəmiyyətdə sosial sabilliyin əldə edilməsi üçün sosial qruplar arasındakı münaqişələr, qarşıdurmalar

sosial ədalətlik prinsipi əsasında həll edilməlidir. Bunun üçündə dini,cinsi, iqtisadi vəziyyəti, məzhəbinə görə insanlara edilən ayrı-seçkiliyin qarşısının alınmasını sosial dövlət təmin etməlidir. Müxtəlif tip, müxtəlif sosial qrupların üzvləri cəmiyyət daxilində sərbəst yaşamalrı və digər insanlar üçün ayrı-seçkilik etməməlidirlər.

6.İqtisadi inkişafın təmin olunması:iqtisadi inkişafın təmin edilməsi dövlət üçün ən əsas vəzifələrdən biridir. Sadəcə iqtisadi siyasət deyil, sosial siyasətin həyata keçirilməsi zamanıda qarşıya qoyulan əsas vəzifələrdən biridir. Yuxarıda qeyd edilən vəzifələrin dövlət tərəfindən həyata keçirilməsi iqtisadi inkişafa səbəb olacaq. İlk növbədə iqtisadi inkişaf ölkədə istehsalın artırılması, ÜDM –dəki artım kimi qiymətləndirilir.İstehsalın artırılması üçün dövlət investisiyalara optimal şərait yaradır. Investisiyalar üçün münbit şərait faiz dərəcələrinin az olduğu zaman əldə ediləcək. Lakin faiz dərəcəsi az olduqda əhali yığılmək, yəni maliyyə resurslarını bankalara qoymaq istəməyəklər. Burada dövlət tarazlığı əldə etməlidir. Yəni elə bir faiz dərəcəsi müəyyən edilməlidir ki, investorlar banklardan pul götürüb investisiya etməyə hazır olsun, digər əhali isə pullarını banklara qoymağa hazır olsunlar. Nəticə əhali gəirirləri artacaq. Daha çox istehlak etmək isteyəcəklər. İstehlakı, tələbatı ödəmək üçün istehsal artacaq. Müəssələr artan istehsalı ödəmək üçün daha çox işçi qüvvəsi cəlb edəcək, nəticədə işsizlik dərəcəsi azalacaq.

7. İşçilərin müdafiəsi: dövlət qarşısında duran digər bir vəzifə isə işçilərin müdafiə edilməsidir. Az yaşlı işçilərin müdafiəsi dövlət tərəfindən tənzimlənməsə uşaq əməyindən sui- istifadə halları çoxalar. Dövlət iş şəraitinin düzgün qurulmasına, iş yerlərindəki müdirlərin, yaxud yüksək vəzifəli çalışanların öz işçilərinə qarşı davranışlarına nəzarət etməlidir. Bu nəzarət iş yerində etik bir mühitin qurulmağına şərait yaradacaq. Həmçinin, dövlət iş vaxtını nizamlamalı və haqsız yerə işdən çıxarılmə hallarının qarşısını almalıdır. Cəmiyyət üzvlərinə normal əmək haqqı təminatının verilməsi də işçi problemlərinin həllinə istiqamətlənmiş tədbirlərdəb biridir.

Bu yuxarıda sadaladığımız vəzifələrin həyata keçirilməsi dövlətin sosial sahələrlə bağlı məqsədlərinə nail olmasına səbəb olacaq. Sosial bir cəmiyyətin qurulması, insanların sosial tələbatlarının ən optimal şəraitdə ödənməsi, əhalinin həyat standartlarının yüksəlməsi, sosial rifahın əldə edilməsi dövlətin sosial sahələri tənzimləməsi ilə əldə olunacaq.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmetini müasir dövrdə dövlətlərin qarşıya qoyduğu mühüm məsələlərdən hesab edilən, bazar münasibətlərinin formalaşması ilə iqtisadi siyasətə təsiri artan və keyfiyyətə yeni məzmun kəsb edən sosial münasibətlər sistemi, sosial sahələrin inkişaf etdirilməsinin vacibliyi, ölkədəki sosial sahələrin vəziyyətinin analizi və əhalinin sosial müdafiəsi sisteminin əsas istiqamətləri təşkil edir.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektı Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında bu münasibətləri özündə ehtiva edən proseslər və həyata keçirilən sosial fəaliyyət, dövlətin və yerli idarəetmə orqanlarının cəmiyyət üzvlərinə sosial yardımını və sosial müdafiəsi seçilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası. Tədqiqatın nəzəri əsasını Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericilik aktları və qanunları, ümumi dünyada qəbul edilmiş sosial-iqtisadi münasibətlər anlayışı, bu münasibətlərlə bağlı klassiklərin fikirləri, müasir sosial sahə anlayışı ilə bağlı elmi konsepsiyaları, iqtisadçı alimlərin müddələri təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Qlobal İnternet şəbəkəsinin məlumat bazası, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin informasiya resursları əhatə edir.

I.FƏSİL. SOSIAL SAHƏLƏRİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ –METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. İqtisadiyyatın inkişafında sosial sahələrin yeri və rolu

Cəmiyyət sonsuz istəklərə və ehtiyaqlara, lakin məhdud resurslara sahibdir. İqtisadiyyat elmi də, həmçinin, insanların sonsuz ehtiyaqlarının məhdud resurslarla ödənilməsini öyrənir. Bu sonsuz ehtiyaqların böyük hissəsi maddi istehsal vasitəsi ilə ödənilsədə, qalan hissəsi insan fəaliyyətinin bir hissəsi olan sosial sahələrə aid fəaliyyətlə ödənilir. Sosial sahələrə insanla, cəmiyyətlə, həyatla bağlı hər şey daxildir. Beləki, iqtisadi proseslər sosial əhəmiyyət daşıyırlar. İqtisadiyyatın sosial sahələrlə bağlı olan sahəsi sosial sahələrin iqtisadiyyatı adlanır. Sosial sahələrin iqtisadiyyatı XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllində müstəqil olaraq cəmiyyətin inkişafının da təsiri ilə sosial sahələrin idarə edilməsi olaraq iqtisadiyyatın törəməsi kimi tədris edildi. Sosial sahələrin iqtisadiyyatı çox geniş bir sahəni əhatə edir. Buraya sosial, iqtisadi, mədəni sahələr daxil edilir. Daha geniş desək buraya həm qeyri- istehsal sahələrini (səhiyyə, təhsil, mədəniyyət, elm, ticarət, sosial sığorta, sosial təminat, mənzil –kommunal), həm də istehsal sahələrini (minimum əmək haqqı, işsizlik dərəcəsi) aid etmək olar. Müasir dövrdə bu sahələr cəmiyyət üçün çox mühüm əhəmiyyətə sahibdir. Qarışıq iqtisadi sistemə sahib olan ölkələrdə xüsusilə bu sahələr dövlət tərəfindən tənzimlənir. Çünki sadəcə iqtisadi artımla iqtisadiyyatın inkişafına nail olunmaz. Beləki, bir ölkə iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək üçün sosial sahələrin inkişafına da nail olmalıdır. Sosial sahələrin inkişafı isə bu sahələrə dövlətin diqqət və marağının artması ilə əldə ediləcək. Çünki sosial sahələrin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi ilə bir sıra sosial problemlərin qarşısı alınacaq, insanların həyat səviyyəsi yüksələcək. Məsələn, təhsilə olan diqqətin artması ilə ali və orta təhsilli insanların sayı artar, əmək bazarında məhsuldar işçilərin sayı yüksələr, işsizlik dərəcəsi aşağı düşər və istehsal artar. Nəticədə insanların ehtiyaqlarının bir hissəsi ödənilmiş olacaq. Sonda iqtisadi inkişafın sosial sahələrlə necə əlaqəli olduğunu və dövlət tərəfindən sosial sahələrin tənzimlənməsinin vacib olduğunu görmüş olduq. Beləki, əvvəllər dövlətlər sadəcə iqtisadi artımla sosial problemlərin həll ediləcəyini düşünürdülər. Lakin sonra baş verən sosial problemlərin yalnız

iqtisad yönümlü tədbirlər və islahatlarla ödənilmədiyini anladılar. Bu problemlərin aradan qalxması üçün həm də sosial yönümlü tədbirlər keçirilməliydi. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər vasitəsi ilə sosial inkişaf əldə ediləcək. Sosial inkişaf isə insanların davranışına, qərar qəbul etmə proseslərinə, həyat tərzlərinə, həyat standartlarına təsir edən iqtisadi proseslərin və iqtisadi inkişafın nəticəsidir. Müasir dövrdə bu sahələr cəmiyyət üçün çox mühüm əhəmiyyətə sahib olduğu üçün bu yöndə sosial inkişafa xüsusi diqqət ayrılmışdır. Sosial inkişaf ilk növbədə sosial müdafiə, sosial sığorta, əmək haqqı, işsizlik kimi sahələrin inkişafı ilə əldə olunacaq. Biz bilirik ki, resurslar qeyri-bərabər paylanmışdır. Sosial sahələrin inkişafıyla, həmçinin, maddi və mənəvi nemətlər çoxluğu yaratmaq və onların ədalətli bölgüsünü həyata keçirmək mümkündür. İqtisadiyyat daim sosial olmalıdır. Çünki iqtisadiyyatla sosial sahələr qarşılıqlı əlaqədədirlər, demək olar ki, onların məqsədləri ortaq nəticəyə gətirəcək. Beləki, iqtisadiyyat da sosial sahələr kimi insanla, cəmiyyətlə bağlı hər şeyi əhatə edir. İnsanların həyat səviyyəsinin yüksəlməsi iqtisadiyyatla bağlıdır. İqtisadi fəaliyyətlərlə insanların həyat səviyyəsi yüksəlir. Buraya ən sadə nümunə kimi məhsul istehsalını deyə bilərik. Texnoloji inkişaf məhsulların daha çox və daha keyfiyyətli istehsalına səbəb olacaq. Həmçinin, resurslardan daha səmərəli istifadə olunacaq. İnsanların ehtiyacları daha çox ödənəcək. Həmçinin, sahibkarlar daha çox gəlir qazana biləcəklərini görüb yeni firmalar, şirkətlər açacaqlar. Bu proses insanlar üçün iş imkanlarının artmasına səbəb olacaq. Bütün bu iqtisadi proseslərin mərkəzində yenə insanlar və cəmiyyət dayanır. Çünki texnologiyayı inkişaf etdirəndə, bundan yüksək nəticə əldə edəndə insanlar olur. İnsanlar yalnız istehsal faktoru deyillər. Həm də iqtisadiyyatın əsas məqsədidirlər. Beləliklə, sosial sahələrin inkişafı insanların həyat səviyyəsini yüksəldəcək. Həyat səviyyəsi yüksək olduqda iqtisadiyyat səmərə əldə edəcək. Nəticədə, qarşılıqlı məqsədlərə çatmış olacaqlar.

İqtisadiyyatın inkişafında sosial sahələrin digər rolu isə sosial istiqamətli cəmiyyətin yaradılmasının maddi ehtiyacların ödənilməsinə səbəb olmasıdır. Maddi ehtiyacların ödənilməsi isə iqtisadiyyatın əsas vəzifəsidir. Bunun üçün də insanlara

bazar imkanlarından sərbəst istifadə imkanları yaradılmalıdır. Buraya insanların təhsil almaqları, ixtisasları və istəklərinə uyğun işlərdə çalışmaları, gəlir əldə etməkləri, dövlətin sosial yardımlarından istifadə etməkləri üçün şərait yaratmaq daxildir. Nəticədə, insanlar öz imkanları çərçivəsində tələbatlarını ödəyəcəklər. Ödəyə bilmədikləri hissəni isə dövlət yardım üçün ayırdığı vəsaitlə ödəyəcək. Bütün bu nəticələr üçün dövlət sosial-iqtisadi inkişafa nail olmalıdır. Bunun üçün əsas şərt sosial dayanıqlılıq əldə etməkdir. Sosial dayanıqlılıq- insanların sabit iqtisadi-sosial mühitdə öz həyat fəaliyyətlərinin təkrar istehsalına nail olmalarıdır. Sosial dayanıqlılığın bir sıra formaları mövcuddur:

- İnsanlar müəyyən gəlir səviyyəsinə sahib olmalıdırlar, yəni ən azından həyat fəaliyyətlərinin təkrar istehsalına nail olacaq qədər gəlir imkanları olmalıdır.
- Gəlirlərin paylanmasında qütbləşmə olmamalıdır.
- Ölkə stabil vəziyyətdə olmalıdır
- Sosial münaqişə olmamalıdır.
- Sosial təminat və sosial yardım təmin edilməlidir.
- Sosial müdafiə təmin edilməlidir.

Sosial dayanıqlılığı təmin etmək üçün, həmçinin, sosial sfera olmalıdır. Sosial sfera- sosial mühiti, insanların həyat tərzini, yaşayış şərtlərini, həyat standartlarını, tələbatlarını müəyyən edən və onlarla bir-başa əlaqəli olan sahələrin cəmidir. Deməli, sosial dayanıqlılığın təmin edilməsi üçün iqtisadi, sosial, hüquqi cəhətdən inkişaf etmiş, cəmiyyətin ayrı-ayrı sosial qruplarının istək və ehtiyaclarını əks etdirən sosial sfera olmalıdır.

Sosial dayanıqlılığın bir sıra mühim prinsipləri var, hansı ki, sosial yönümlü iqtisadiyyatın əsas hissələrindəndir:

- 1) Sosial bərabərlik- cəmiyyətin bütün üzvlərinin qanunlar, dini, milli və digər faktorlar qarşısında bərabərliyidir.

- 2) Sosial həmrəylik- cəmiyyətin bütün üzvlərinin dövlət məqsədlərinə nail olmaq üçün məsuliyyətli yanaşması və dəstək verməsidir.
- 3) Sosial ədalətlik- cəmiyyət üzvlərinin həyatında adekvatlığa nail olmaq.

Sosial sferanın əsas məqsədi cəmiyyətin və hər bir vətəndaşının sosial rifahını təmin etmək, ehyiyyaclarını ödəmək, daha yaxşı bir mühitdə yaşamalarını təmin etmək, cəmiyyətin inkişafına nail olmaqdır. Sosial sfera məhdud resurslar çərçivəsində təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, rekreasiya və turizm, sosial təminat, sosial müdafiə, sosial sığorta, sosial yardım, pensiya, mənzil və kommunal, rabitə, maliyyə-kredit xidmət sahələrini özündə əks etdirir və öyrənir. Bunlar sosial-iqtisadi fəaliyyətin, proseslərin əsasını təşkil edir. Sosial sfera iqtisadiyyatın inkişafına bir-başa təsir edən amillərdən biridir və iqtisadiyyatla sıx bağlıdır. Beləki, sosial sferanın əksər sahələri cəmiyyətin əmək bazarında işçi qüvvəsinə, maddi resurslar bazarında müxtəlif ləvazimatlara, maşın və avadanlığa, materiallara, qiymətli kağızlar bazarında isə maliyyə ehtiyatlarına olan tələbatını bildirirlər və bununla da onun iqtisadiyyatla daha aydın desək maddi istehsal ilə əlaqəsi ortaya çıxır. Sosial sfereanın inkişafı, həmçinin, insanların mənəvi cəhətdən inkişafında təmin edir. Yuxarıda qeyd etdik ki, sosial sfera istehsalı təşviq edir. Lakin onu da qeyd etməliyik ki, makrosəviyyədə sosial və istehsal infrastrukturlarını və amillərini bir-birindən fərqləndirməliyik. İstehsal infrastrukturunu adındanda görüldüyü üzrə istehsalı təmin edir. Sosial infrastruktur isə sosial iqtisadiyyatın məqsədinə nail olmağı, yəni cəmiyyət və onun vətəndaşlarının inkişafını təmin edir. İstehsal infrastrukturlarına iqtisadiyyatın qeyri-istehsal sahəsi, yəni xidmət sahələri daxildir. Xidmət sahələri də öz növbəsində qeyri-maddi və qeyri-maddi mənəvi resursların, nemətlərin istehsalını əks etdirir. Xidmət sahələrini iqtisadiyyatın üçüncü sektoru da adlandırırırlar. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində xidmət sahələri öyrənilir. Bu sahələrin inkişafı iqtisadiyyat və sosial sfera üçün vacib nüanslardandır.

Sosial sferaya konkret olaraq bu sektorlar aiddir:

- demoqrafiya və əhali

- təhsil və elm sahələri
- xidmət sferası
- məişət xidmətləri
- səhiyyə sahəsi
- mədəniyyət və incəsənət
- bədən tərbiyəsi və idman
- turizm və sosial-mədəni servis xidmətləri
- sosial müdafiə problemləri
- sosial və tibbi sığorta
- ekoloji ətraf mühit
- sosial maliyyə aspektləri
- ictimai iaşə və ticarət xidmətləri
- sərnişin nəqliyyatı
- rabitə və informasiya xidmətləri
- sosial müdafiə
- qaçqınlıq və köçkünlüyün sosial, iqtisadi problemləri
- mənzil-kommunal təsərrüfatının idarə edilməsi
- ölkələrin ərzaq təhlükəsizliyi və əhalinin həyat səviyyəsi.

Cəmiyyətin iqtisadi inkişafı ilə dövlətin sosial siyasəti arasındakı əlaqəni nəzərdən keçirək. Birincisi, cəmiyyətin bütün üzvləri üçün iqtisadi fəaliyyət əlverişli yaşayış şəraitinin qurulması naminə həyata keçirildiyi üçün iqtisadi inkişafın məqsədi müxtəlif yollarla sosial siyasətdə cəmlənir. İkincisi, dövlətin sosial siyasət məsələlərinin reallaşdırılması üçün yönəltdiyi iqtisadi ehtiyatlar bu məsələlərin həyata keçirilməsinə təsir edir. İqtisadi inkişaf insanların həyat səviyyəsinin artmasına təsir göstərmirsə, cəmiyyət üzvlərinin həyat fəaliyyətilə məşğul olmaq, iş qüvvəsinin keyfiyyətini artırmaq üçün motivasiyaları düşmüş olur. Həmçinin, cəmiyyətdə sosial gərginlik artır. Bundan belə nəticəyə gəlmək olarki, sosial siyasət iqtisadi siyasətin mühüm amilidir. Dövlətin iqtisadi sahədə həyata keçirməli olduğu vəzifələr aşağıdakı məsələlərin həll olunmasına istiqamətlənir:

-İlk növbədə əsas vəzifəsi iqtisadiyyatda baş verə biləcək böhran hallarının aradan qaldırılması və onların sosial nəticələrinin zəiflədilməsidir.

- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində azad rəqabətin təmin edilməsi və qorunması, sahibkarlara motivasiya vermək, onları dəstəkləmək, müəyyən sahibkarlıq fəaliyyəti formalarını inkişaf etdirmək üçün müvafiq iqtisadi, sosial, hüquqi şərtlərin yaradılması;

- İqtisadiyyatda təkmil rəqabət bazarının inkişafına mane olan inhisarçılıq ilə səmərəli mübarizə edilməsi;

- Dövlət milli valyutasının stabilliyin və maliyyə fondunun təşkilinin təmin edilməsi;

- Valyuta, vergi, həmçinin, maliyyə sistemlərinin təkmilləşdirilməsi;

- Dövlət tərəfindən cəmiyyət üzvlərinin ümumi istifadəsində olan ictimai nemətlərin, maddi əmtəələrin və xidmətlərin istehsalının təşkili;

- Sosial qrupların sosial müdafiəsinin gəlirlərin bölgüsü və yenidən bölgüsündə əldə edilməsi edilməsi;

- İşsizliklə mübarizə və tam məşğulluğun təmin edilməsi və s.

Sadaladığımız bu vəzifələrlə dövlətlər problemlərin tam həllini əldə edə bilmir. Cəmiyyətdə baş verən sosial problemlərlə yanaşı siyasi, iqtisadi məsələləri, xarici iqtisadi əlaqələrin təsirini də nəzərə almalıyıq, çünki sosial cəmiyyətin, həmçinin, yeni iqtisadi sistemin sağlam təməlinin qurulması çox mürəkkəb bir prosesdir. Sosial siyasət iqtisadi siyasətlə əlaqəli olduğu üçün burada da iqtisadi məqsədlər və nəticələr öz əksini tapır. Sosial siyasət iqtisadi artımın həm məqsədi, həm də faktorudur. İnsanların mədəni, fiziki və ruhi inkişafı sosial siyasətlə təmin olunacaq. Bu insanlarda əməyə olan motivasiyanı gücləndirəcək və insanlar daha çox əmək qabiliyyətli olaraq iqtisadi artım təmin edəcəklər. Sosial siyasət iki səviyyədə mövcud olur: mikro və makro səviyyə. Mikro səviyyədə xeyriyyə

təşkilatlar, korporasiyalar, təşkilatlarda mövcud olur. Makro səviyyədə isə regional və ümumdövlət səviyyəsində mövcud olur. Beynəlxalq səviyyədə beynəlxalq sosial siyasət gerçəkləşir. Ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi, qlobal ekoloji problemlərin həll edilməsi, iqtisadi və sosial cəhətdən geridə qalmış ölkələrə maliyyə və sosial yardımın göstərilməsi beynəlxalq sosial siyasətin nümunələridir. İlk makroiqtisadi şərtlərin təmin edilməsi ilə sosial siyasətin lazımı səviyyəsi əldə olunur.

İqtisadiyyat maddi istehsal və sosial sferaya bölünmüşdür. Onlar arasındakı əmək bölgüsü çox mühüm sahələr arası əlaqəni təşkil edir və ictimai əməyin əsas tərkib hissələridir. Bu sahələr arası əmək bölgüsü hər zaman sabit olmur. İqtisadi sahədə əməyin maksimumlaşması sosial sferada inkişafı əngəlləyir. Bu səbəbdən iqtisadiyyat bunu tənzimləməli və tarazlığa yaxın nəticələr almalıdır. Onların uyğunluğu əsas məsələlərdən biridir. Onlar arasında ümumi proporsiyanın əldə edilməsi onların ayrı-ayrılıqda daxili proporsiyanı əldə etməyə və beləliklə, iqtisadi məqsədlərə nail olmağa yol açır. Tarazlığın pozumlası ilə bağlı müxtəlif fikirlər mövcuddur. Marksizm nəzəriyyəsində üstünlük maddi istehsala verilir və maddi istehsalın iqtisadi və sosial sferada birinciliyə sahib olduğu bildirilir. Müharibədən sonrakı illərdə (50-ci illərdə) istehsalın artımı ilə bu fikri izah edirlər. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrdə sənayeləşmənin bərpası prosesi getdiyi üçün daha çox maddi istehsal artmışdı. Ancaq əslində maddi və sosial istehsal eyni zamanda mövcud olur. Sosial sfera cəmiyyətin tələbatının, ehtiyaclarının ödənilməsinə istiqamətlənmişdir. Sosial sfera yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi ictimai əmək bölgüsünün bir hissəsi olaraq müxtəlif funksiyaları yerinə yetirir. Onun funksiyası odur ki, maddi istehsalı lazımı qədər əmək bazarındakı işçi qüvvəsi ilə təmin edir. Burdan onlar arasındakı əlaqəni görmək mümkündür. Beləki, sosial sfera məhsuldar işçi qüvvəsini maddi istehsala cəlb etməklə onun keyfiyyət göstəricilərini artıracaq. Qeyri-mərkəzləşdirilmiş ərazi və funksional qurumların hamısına verilmiş mənbələrin istifadə və idarə olunması, fəaliyyətə cəlb olunmuş bütün maraqlı tərəflərin vəzifə və öhdəliklərinin müəyyən olunması, güzəştlərin ödənilməsi bütün

bunlar ümumi vəzifə və öhdəliklərinin tərkibinə daxil edilə bilər və səlahiyyətlərə nəzarət edən orqanların himayəsi ilə bu qurumlar fəaliyyət göstərirlər, həmçinin, həmin səlahiyyətlər əvvəlcədən də işlənilib təşkil edilə bilər. Qeyri-mərkəzləşmiş ərazi və funksional qurumların mənbələrin istifadə və idarə olunması, fəaliyyətə cəlb olunmuş bütün maraqlı tərəflərin vəzifə və öhdəliklərinin müəyyən olunması, güzəştlərin ödənilməsi bütün bunlar ümumi vəzifə və öhdəliklərinin tərkibinə daxil edilərək özlərinə həvalə edilmiş səlahiyyətlərlə əlaqəli tapşırıqların yerinə yetirilməsi üzrə xərclərin bir hissəsinin ödənilməsi ilə bağlı maliyyə məsuliyyəti daşıyırlar.

1.2. Sosial sahələrin dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi və əhəmiyyəti.

Bazar münasibətlərinin formalaşması qlobal sosial problemlərə səbəb oldu. Bunlara əhali gəlirlərinin diferensiaslaşması, məşğulluq səviyyəsinin aşağı düşməsi, işsizlik dərəcəsinin artması kimi bir sıra sosial problemləri aid etmək olar. Bu dönmənin yaratdığı problemlərin nəticəsini yüngülləşdirmək üçün dövlət tənzimləməsi zəruri idi. Dövlət tədbirləri ilk növbədə əhalinin müxtəlif qruplarının sosial müdafiəsinə yönəlmişdi. Tədbirlərin həyata keçirilməsini çətinləşdirən amillərdən biri də o idi ki, sosial müdafiəyə sadəcə maddi problemləri olan insanların deyil, bütün bazar subyektlərinin ehtiyacı var idi. Yeni iqtisadi sistem bir sıra boşluqların ortadan qaldırılması üçün şərait yaratdı. Beləki, cəmiyyət üzvlərinin öz fəaliyyətlərinə uyğun işdə çalışacaqları, mülkiyyət toxunulmazlığının təmin ediləcəyi, insanların gəlirlərindən sərbəst istifadə edəcəyi mühitin qurulmasına ehtiyac duyulurdu. Sosial müdafiə yalnız humasint prinsiplərə əsaslanan mülkiyyətin bərabər paylanması, gəlirlərin paylanmasıdakı fərqlərin aradan qalxması deyildi. Çünki bu vəziyyət hər kəsin eyni səviyyətə kasıb yaşamağına səbəb olurdu. Sosial müdafiə azad, sosial bir cəmiyyətdə hər bir insanın vətəndaşlıq mövqeyini təmin edən bir zərurətdir. Hansı ki, insanlar başqalarının təsiri olmadan

öz bacarıqları, əməkləri, istedları ilə cəmiyyətdə müəyyən qruplara bölünürlər. Məsələn: qocalar və cavanlar, kasıblar və varlılar, məşğullar və işsizlər. Biz insanları birinci və ikinci növ qrup deyər təsnif edə bilmərik. Sosial müdafiə dövlət, müəyyən müəssələr, institutlar tərəfindən həyata keçirilsədə, hər kəs ailədə ailə üzvlərindən, iş mühitində iş kollektivi üzvlərindən, cəmiyyətdən təminat almalıdır. Sosial müdafiə sadəcə sosial sahələrin predmetlərini deyil, həmçinin, iqtisadi sahələrində əhatə dairəsinə daxil olmuşdur. Beləki, iqtisadi inkişafda sosial müdafiə daha rahat dövlət tərəfindən reallaşacaq. Deməli, sosial müdafiə iqtisadi predmetləridə əhatə edir. İndi isə sosial müdafiəni iqtisadi predmetlər əsasında səciyyələndirək. İqtisadi inkişaf müəyyən sosial problemlər yarada bilər. Texnologiyanın yüksək inkişafı işçi kadrlarının ixtisasına səbəb ola bilər, həmçinin, texnoloji işsizlik yarana bilər. Bundan əlavə iqtisadi inkişaf yeni sahələrin yaranması kimi müsbət nəticələrə səbəb olsada, müəyyən sahələrdə tələbatın azalmasına da səbəb olur. Bu isə struktur işsizliyi yaradır. İlk növbədə onu qeyd etmək ki, cəmiyyətin bütün üzvləri məşğul əhaliyə aid deyil, yəni bütün əhali gəlir əldə edə bilmir. Bu səbəbdəndə gəlir qazanmaq iqtidarında olmayan əhali qrupları tələbatlarını özləri ödəyə bilmir. Bu əhali qruplarına fiziki cəhətdən qüsurlu insanlar, xroniki xəstələr, əlilləri aid etmək olar, hansı ki, onlar dövlət tərəfindən verilən sosial müdafiə vasitəsi ilə ehtiyaclarını ödəyirlər. Həmçinin, məşğul əhali də müəyyən səbəblərə görə (qocalıq, iş qəzaları, xəstəlik və s) işləmək qabiliyyətini itirə bilər. Məşğul əhalinin də sosial müdafiəyə ehtiyacı yarana bilər.

Dövlət cəmiyyət üzvlərinin bazar imkanlarından azad və tam şəkildə istifadə etdiyi şəraiti yaratmaqla sosial yönümlü cəmiyyətin yaradılmasına nail ola bilər. Bunun vasitəsiylə insanlar maddi ehtiyaclarını ödəyə biləcəklər. Bazar imkanlarından azad istifadə etmək dedikdə insanların təhsil almaları, ixtisaslarını artırmaları, əmək və qabiliyyətlərinə görə qanun çərçivəsində istədikləri işlə məşğul olmaları, gəlir əldə etmələri, dövlətin sosial yardımından istifadə etmələrini aid etmək olar və bununla insanlar öz imkanları çərçivəsində maddi və sosial ehtiyaclarını ödəyə biləcəklər, həmçinin, cəmiyyətdəki rolu müəyyənləşəcək.

İnsanların özləri tərəfindən ödənilə bilməyən ehyiyacların ödənilməsini dövlət təmin edəcək. Dövlət öz imkanlarından istifadə etməklə, sosial inkişafa təsir edərək onu yönləndirməli, onun strukturasını öz mənafeyinə uyğunlaşdırmalıdır. Ötən əsrdə mövcud olan konsepsiyalar sosial tərəqqinin sosial inkişaf amili olduğu ideyasını irəli sürdülər. Ondan əvvəl sosial tərəqqi sosial inkişafın nəticəsi kimi qiymətləndirilirdi. XIX əsrdə geniş şəkildə yayılmış sosial təkamül nəzəriyyəsinin tənqidi olan bu konsepsiya insanın bioloji, sosial, iqtisadi varlıq kimi qiymətləndirilməsini əsas götürür. O.Kont, Q.Spenser, L.Morqan, F.Tennis və digərləri kimlər ki, sosial təkamül nəzəriyyəsinin tərəfdarları idi, onlar vahid inkişaf məntiqinə əsasən cəmiyyətin bütün üzvlərinə “bütöv orqanizm” kimi baxırdılar. Onların fikrincə, sosial tərəqqi, təkamül cəmiyyətin təbii inkişafının nəticəsi olmaqla müəyyən mərhələlərə bölünmüşdür. Bu ideyanın davamçıları olan L.Uayt, D.Styuard, T.Parsons və digərləri XX əsrin I yarısında ayrı-ayrı mədəniyyətlərin bir-birini əvəz etməsini Darvin ideologiyasının “təbii seçim” prinsipini əsas götürməklə sosial tərəqqinin əsas aparıcı qüvvəsi hesab edirdilər. Beləki, XX əsrdə tənqidi elmdə sosial inkişaf konsepsiyası funksional və sistemli quruluş istiqamətli fikirlərin yaranmasına səbəb oldu. Sosial dəyişiklikləri bu ideyanın tərəfdarları olan M.Arçer, D.Farley, U.Bakli, N.Smelzer və digərləri həm sistemin özündə, həm də sistemin elementlərində inkişaf ilə izah edirlər. Onların fikrincə, sosial tərəqqidə müəyyən edici və əsas amil məhz cəmiyyət üzvləri və onların bioloji, iqtisadi və sosial ölçüləridir.

Sosial tərəqqi haqqında yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi müxtəlif fəlsəfi ideyalar olmuşdur. Bu ideyaların inkişafı öz əksini iqtisad elminin inkişaf tarixində bütün sosial qrup üzvlərinin sosial müdafiəsi və rifahı haqqında fikirlərdə, təlimlərdə tapmışdır. XIX əsrin görkəmli alimləri A. Marşall, S. Klark, A. Piqu, V. Zombart, A. Veqner, K. Marks və başqaları ciddi tədqiqatlar aparmışlar. Onların bu tədqiqatları sosial müdafiənin iqtisadi aspektlərinə və gəlirlərin bölgüsü, sərvətlərin bərabərsizliyi, minimum maddi təminatla yönəlmişdir. Onlar, həmçinin, sosial şərtlərin istehsal amilləri olan əmək və kapitalla təsirini və cəmiyyət üzvlərinin

sərvədinin, mili gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsünün iqtisadi artıma təsirini təhlil etmişlər. Görkəmli alimlər P. Samuelson, A. Veber və digərlərinin XX əsrdəki institusional nəzəriyyələri sosial müdafiənin insanların sosial rifahının, həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında oynadığı rolu və bununla bağlı problemlərin həm nəzəri, həm də praktiki məsələlərini təhlil edir. Görkəmli alim M. Fridmanın tədqiqatlarında cəmiyyətdəki sosial qrupların və siniflərin həyat standartlarının və şəxsi rifah halının yüksəldilməsində və iqtisadi müstəqilliyin təmin edilməsində bazar mexanizminin üstünlükləri, həmçinin, əməyin stimullaşdırılmasında rolu öz əksini tapmışdır. R.K. Makkonnel, L. X. Lampert, Erxardın əsərlərində insan kapitalı və faydalılıq nəzəriyyələri əsasında əhalinin sosial müdafiəsi problemləri tədqiq olunmuşdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müasir elmi konsepsiyalar sosial istiqamətli cəmiyyətin qurulmasında dövlətin rolunun və yerinin düzgün müəyyənləşdirilməsini əsas problem hesab edirlər və burada dövlətin iki həlledici iqtisadi funksiyaları əsas istiqamət kimi vurğulanır: birinci iqtisadi funksiya: makroiqtisadi sabitliyi təmin etməkdir, hansı ki onun vasitəsi ilə sosial ədaləti təmin etmək mümkündür; ikinci iqtisadi funksiya – bazar mexanizminin inkişafıdır, hansı ki, mikroiqtsadiyyatda rəqabəti təmin edir. Hər iki funksiyayı keçid iqtisadiyyatı üçün də aid etmək olar. Bu, həmçinin, sosial siyasətin sosial, iqtisadi islahatlar və tədbirlər aparılan zaman yeni iqtisadi əsaslar üzərində yaradılmasında da aktualdır. Keçid dövrünün iqtisadi siyasəti üçün bir sıra tələblər olmuşdur. Bunlar aşağılardır:

- Bazar mexanizminin təkmilləşməsinə istiqamətlənməlidir.
- Bazar imkanlarından sosial problemlərin həllində daha dolğun istifadə edilməlidir.
- Dövlətin sosial və iqtisadi siyasəti bazar mexanizminə əsaslanmalıdır.

Dövlətin sosial proseslərin idarə edilməsinə müdaxilə etməsi səviyyəsi sosial siyasətin xarakteri və məzmununa bir-başa və ya dolayı təsir edir. Bu səbəbdən inkişaf etmiş ölkələrdə dövlətin müasir sosial siyasətin bütün növlərini iki qrupa bölmək olar. Bazarın sosial səviyyədə tam həyata keçirə bilmədiyi funksiyaları

həyata keçirən və şərti olaraq qalıq prinsiplərinə əsaslanan sosial siyasətə birinci qrup deyilir. Əksərən passiv və kompensasiyalaşdırıcı, yəni bərpaedici xüsusiyyəti olan sosial siyasət öz miqyası və əhatə dairəsinə görə məhduddur. Belə sosial nəzarətin sosial əsasları liberal bazar iqtisadiyyatı modelinin ideyaları əsasında formalaşır və bazarın amerikan modeli bu variantın tipik nümunəsi ola bilər.

İkinci qrup –dövlət tərəfindən həyata keçirilən sosial siyasətin cəmiyyət üzvlərinin sosial xidmətlərlə təmin olunmasında mühüm rol oynadığı və xüsusi institutlar sistemi ilə müqayisədə daha səmərəli vasitə kimi çıxış etdiyi institutsial sosial siyasət adlanır və bu, yenidən bölgü siyasəti hesab olunur. Sosial demoqratik ideyalogiyanın konseptual baxımdan bu siyasətin formalaşmasında böyük təsiri vardır. Bu qruplar arasında fərq dövlətin sosial sahəyə müdaxiləsi, yenidən bölgü prosesində iştirakı və onlar arasında mövcud olan nisbətlərdən asılıdır, yəni bu və ya başqa amillərin hansının olub-olması bu qruplar arasında fərq hesab olunmur. Sosial siyasət bütün bazar iqtisadiyyatı ölkələrində bu iki qrup arasında müəyyənləşir. Sosial siyasət Skandinav ölkələrində sosial-demokratik modelə uyğun olsa da, dövlətin sosial siyasətində liberal elementlərdəndə bu ölkələrdə istifadə edilir. Dövlətin sosial siyasəti mürəkkəb strukturlu bir anlayış olub, ekoloji, hüquqi, psixoloji, iqtisadi, mədəni və s. kimi sahələrdən təşkil olunmuşdur. Dövlətin sosial siyasətinin məqsədi- ölkədə insanların həyati tələbatlarının tədərilməsi üçün həmrəlik şəraitinin və əlverişli sosial iqlimin təmin edilməsidir. Dövlətin sosial siyasətinin subyektləri olan qanunverici, icraedici və məhkəmə orqanları ictimaiyyətin iştirakı ilə dövlət sosial siyasətinin məqsədlərini, vəzifələrini formalaşdırır və onun reallaşdırılması üzrə konkret tarixi şəraitdə praktiki işi həyata keçirir. Sosial rifahın əhaliyə pulsuz təqdim edilməsi sosial siyasətin əsas struktur həlqəsidir və dövlət sosial həmrəylik, dövlətin öz vətəndaşlarına görə sosial məsuliyyəti prinsipləri ilə sosial siyasəti reallaşdırır. Dövlətin sosial cəhətdən zəif olan cəmiyyət üzvlərinə sosial qayğısı prinsipinə əsaslanan sosial müdafiə sistemi əhalinin ehtiyac dərəcəsinə görə aztəminatlı qruplarına pulsuz sosial yardımın göstərilməsini və onların müəyyənləşdirilməsinə diferensial yanaşmanı nəzərdə

tuttur. Cəmiyyət üzvlərinin daha layiqli həyat səviyyəsinin təmin olunması dövlətin ali məqsədidir. Sosial sahədə tətbiq edilən normativlər və standartlar isə bu ali məqsədlərə nail olmağa xidmət edir. Ölkə konstitusiyasından, dövlətin tərəfdar çıxdığı ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn bu normativlər və standartlar dövlətin sosial sahədə siyasətinin normallaşdırılmasına, meyarı və ölçüsünə çevrilir.

Aşağıdakı məsələlər yerinə yetirilmə funksiyaları ilə əlaqəli olaraq həll edilirlər: sosial yardıma ehtiyacı olan cəmiyyət üzvlərinə dövlət tərəfindən sosial köməyin göstərilməsi, müəyyən edilmiş əhalinin məşğulluq proqramını həyata keçirmək, təhsil, mədəniyyət, sağlamlıq, səhiyyə kimi sosial sahələrdə diqqətin artırılması. Sosial siyasətin təmin edilməsi cəmiyyət üzvlərinin həyat keyfiyyətini və insanların maddi və mənəvi tələbatlarının ödənilməsi olan həyat səviyyəsini yüksəldəcək. İnsanların maddi və mənəvi tələbatları lazımi səviyyədə ödənilsə, əmək fəaliyyətinə olan motivasiyası yüksələcək. Dövlətin sosial siyasəti bazar iqtisadiyyatında mülkiyyət və gəlir sahəsində fərqləri azaltmaqla gəlirlərin paylanmasında bərabərsizliyin azaldılması, iqtisadi fəaliyyətin üzvləri arasında qarşıdurmaların yumşaldılması və cəmiyyətdə sosial mübahisələrin aradan qaldırılmasına istiqamətlənməklə cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin sosial və iqtisadi şərtlərini tənzimləyən tədbirlər məcmusundan ibarətdir. Sosial ədalət prinsipləri cəmiyyət üzvlərinin əmlak sahəsində mövcud olan bərabərsizliyini müəyyən dərəcədə aradan qaldırmaqla və əhalinin bütün təbəqələri üçün eyni başlanğıc şərtlərini təmin etməklə reallaşır. Bazar iqtisadiyyatı sistemində sosial ədalət prinsipləri sosial siyasət vasitəsilə təmin edilir.

Cəmiyyətin iqtisadi və sosial inkişafının idarəedilməsinin keyfiyyətinə sosial və iqtisadi münasibətlərin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi ilə nəzarət edilir. Əvvəllər cəmiyyətdə sadəcə iqtisadi alətlərdən və texnologiyadan istifadə etməklə problemlərin həll ediləcəyi anlayışı var idi, ancaq müasir dövrdə yalnız texnologiyaya innovasiya və iqtisadi alətlərlə problemləri həll etmək mümkün deyil. Lakin sonralar

sosial problemlərin həll edilmədiyi, cəmiyyət üçün neqativ vəziyyətin yarandığı görüldü və sosial proseslərin öyrənilməsinin bütün dünya üzrə aparılması məqsədə uyğun hesab edildi. Sosial siyasətinin subyekti olan dövlət sosial siyasətin mərkəzində durur:

- Dövlət müəssisələri;
- Partiyalar;
- Yerli idarəetmə orqanları;
- Büdcədən kənar fondlar;
- Dini və xeyriyyə təşkilatları.

Dövlətin sosial siyasətində əsas yerlərdən birini əhalinin gəlirlərinin effektiv paylanmasını təmin etmək, gəlir mexanizmlərini tətbiq etmək , iqtisadi cəhətdən daha aktiv olan cəmiyyət üzvlərinə resurslar yaratmağa imkan verən lazımi şəraiti qurmaq daxildir. Sosial müdafiə pensiyaçılar, qüsurlu insanlar, məşğul olmayan əhali, çoxuşaqlı ailələrə və digər daha həssas sosial qruplara maddi və digər dəstəyin göstərilməsini özündə ehtiva edir. Sosial müdafiə sferasında dövlətin qarşısında duran ən önəmli məsələlərdən biri məşğulluğun təmin edilməsidir.

Normaların və institutların daha dəqiq anlamı inkişaf strategiyasının dövlət və bazar arasında seçim məsələsi olduğu fikrinin yanlış olduğunu göstərir. Bu fikir Bazar mexanizmində təcəssüm olunur. Dövlətlər üçün bazarı təkmilləşdirmək, inkişaf etdirmək zəruridir. İşlək dövlət institutlarının olması bazarın inkişafını təmin edəcək. İnstitusional dəyişikliklər etmədən səmərəli sosial, o cümlədən, iqtisadi siyasət yeritməyin mümkün olmadığını bu fikir təsdiq edir. Hansı ki, dünya bankının hesabatlarında öz əksini tapmışdır. Bizə məlumdur ki, sosial siyasətin institusional əsasını sovet dövründə inzibati qurumlar və xeyriyyəçi orqanlar təşkil edirdi. Bu inzibati qurumlar və xeyriyyəçi orqanlar iqtisadiyyatla bilavasitə əlaqəsi olmayan

orqanlar idilər. Sosial siyasətin institusional görünüşü bazar münasibətlərinə keçid ilə əlaqədar yenilənməlidir.

Maliyyə, bölgü, kredit, mübadilə, vergi siyasəti sosial və iqtisadi siyasətə uyğun olaraq təşkil edilir. Sosial təminatın mexanizmləri, hansı ki, onlar vasitəsiylə güzəştli xidmət yönündə sosial təminatın formalaşması tənzimlənir, həmin sahələrdə çalışan əhəlinin əmək haqqı, işçi kadrlarının inkişaf etdirilməsi üçün zəruri olan maliyyə imkanları, bu sahələrin maddi-texniki bazası ilə məhdudlaşır. Dövlət büdcəsi mərkəzləşmiş formada bu sahələrin təkmilləşməsinin əsas maliyyə mənbəyini mərkəzləşmiş təşkil edir. Bu səbəbdən dövlət büdcəsi həmişə sosial istiqamətli siyasət yeritməlidir.

Əgər maliyyə gərginliyi olarsa, sosial tənzimlənmə ilə bağlı problem yaranır. Beləki, müəssələr öz təsərrüfat fəaliyyətləri ilə öz xərclərini ödəyə bilməsələr sosial tənzimlənmə ilə bağlı problem yaranacaq. Müasir şəraitdə istər özəl, istərsə də dövlət təhsil ocaqlarında pullu təhsil sistemi əvvəlki dövrlərə nisbətən geniş yayılıb və özəl təhsil ocaqları getdikcə daha çox inkişaf edir, bununla da maliyyələşdirmə mənbələri yenilənir. Maliyyələşdirmə mənbələrinin yenilənməsi mülkiyyət münasibətlərindən asılıdır. Həmçinin, cəmiyyətdə yeni ixtisaslara, xidmətlərə əhəlinin tələbi yaranır. Bu tələb isə cəmiyyət üzvlərinin alıcılıq qabiliyyəti ilə müəyyən olunur. Beləliklə, bazar iqtisadiyyatının formalaşması sosial sahələrə təsir edir, sosial inkişafa səbəb olmaqla onun yeni formalarını yaradır. Maliyyə imkanlarının yenilənməsi bu strukturların təşkilatı-iqtisadi xüsusiyyətlərini formalaşdırır. Bu yenilənmə, həmçinin, çevik bazar mexizmləri yaradır. Bu bazar mexanzimləri isə tənzimləmədə indiyə qədər formalaşmış plan, mərkəzləşmiş mexanizmlərdən əsaslı olaraq fərqlənir.

II FƏSİL: AZƏRBAYCANDA DÖVLƏTİN SOSIAL SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. Azərbaycanca dövlətin sosial siyasətinin formalaşması

xüsusiyyətləri

Sosial siyasət- cəmiyyətin bütün sosial qruplarının həyat mənafeyinin təmin olunmasına, sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına, həyat standartlarının yüksəldilməsinə istiqamətlənmiş konkret tədbirlər sistemidir. Dövlətin siyasətinin bir hissəsi olan sosial siyasət insanların hansı ölkədə yaşamaqlarından asılı olmayaraq maraqlarına uyğun olmalı, cəmiyyətdə baş verə biləcək neqativ halların, sosial itkilərin qarşısını almalıdır. Sosial siyasət təhsil, səhiyyə, mədəniyyət sahələri, əhalinin əmtəə və xidmətlərlə təmin olunması, yaşayış şərtlərinin optimallaşdırılması, onların sonrakı inkişafı və maksimum əlçatan olmasını ehtiva edir.

Səhiyyə ilə bağlı dövlətin sosial siyasəti- dövlətin səhiyyə orqanları üçün cəlb etdiyi maliyyə vəsaitlərini artırmaq və bu vəsaitlərdən məqsədə uyğun şəkildə istifadə etməklə dövlət səhiyyə müəssələrinin inkişafını əldə etmək, bu müəssələrdə, həmçinin, maddi-texniki bazanı möhkəmləndirmək, dərman preparatları ilə təmin edilməsini yaxşılaşdırmaqdır.

Təhsil ilə bağlı dövlətin sosial siyasəti – bir ölkənin iqtisadi inkişafında, iqtisadi artımında aktiv təsirə malik olan əhalinin intellektual potensialını artırmaq, elm və mədəniyyəti inkişaf etdirmək, təhsil-tərbiyə mərkəzlərində rəşional şəbəkəni təşkil etmək, təhsil müəssisələrində maddi-texniki bazanı yeniləmək və genişləndirməkdir. Bütün bunlarla çoxvariantlı peşəkar təhsil sisteminin inkişafına nail olunacaq.

Mədəniyyət sahəsində dövlətin sosial siyasəti- mədəniyyət sahələrində əhaliyə göstərilən xidmət səviyyəsini və keyfiyyətini artırmaq, mədəniyyət və incəsənət üçün təşkil edilmiş binalarda sadə əhalinin istifadə edə bilməsinə şərait yaratmaq, bu binalarda maddi-texniki bazanı yeniləmək və genişləndirməkdir.

Gənclərlə bağlı dövlətin sosial siyasəti- gənclərin təhsili və peşəkar hazırlığı istiqamətində tədbirlər görərək məşğulluq səviyyəsini artırmaq, yaşayış şərtlərini yaxşılaşdırmaq, təhsil alan tələbələrə, istedadlı gənclərə dəstək göstərmək və 30 yaşına kimi olan oğlan və qızların əmək fəaliyyətinə daxil olması üçün onları adaptasiya etməkdir.

Sosial siyasətin istiqamətləri aşağıda göstərilənləri əhatə etməlidir:

- sosial əmək münasibətləri və məşğulluq siyasəti;
- gəlirlərlərin ədalətli bölgüsü siyasəti;
- əhalinin istehsal prosesinin təkrar istehsalı siyasəti;
- sosial sahələrin təkmilləşdirilməsi siyasəti;
- regional sosial siyasət.

Dövlətin sosial siyasətinin məzmunu və əsas istiqamətləri keçid iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin taktikasından və strategiyasından asılıdır. Problemlərin əhatə dairəsi və onların həllinin icrası ardıcılılığı da dövlət strategiyasından asılıdır. Sosial iqtisadi bazar iqtisadiyyatının qurulması iki əsas nəticə ilə səciyyələnir. Birincisi: keçid iqtisadiyyatının ziddiyyətlərinin aradan qaldırılması, ikincisi: yeni iqtisadi sosial sistemin möhkəm iqtisadi əsaslarının qoyulması. Sosial siyasəti formalaşdıran bir sıra ictimai şərtlər mövcuddur və bunlara aşağıdakılar aiddir.

- Cəmiyyətdə sosial sabitliyi təmin edən vasitə kimi hakimiyyətin rolu;
- Cəmiyyət üçün təmin edilməsi vacib olan ekoloji təhlükəsizlik;
- Həyatı və inkişafı təmin edən iqtisadi şəraitin tərkib hissəsi kimi Təhsil, səhiyyə və digər sosial sahələr;
- Cəmiyyətdə baş verə biləcək sosial xarakterli təhlükələrdən müdafiə (sosial müdafiə).

Hakimiyyət demokratik bir ölkə olan Azərbaycan Respublikasında qərarların qəbul edilməsini, hazırlanmasını və icrasını bir-birindən asılı olmayaraq həyata keçirən subyektlərdən təşkil olunacaq vətəndaş cəmiyyəti quramağa çalışır. Sosial siyasətin subyektləri olan cəmiyyət üzvləri, sosial qruplar, onların maraqlarını təmin edən və onları təmsil edən hakimiyyət orqanları, təşkilatlar, institutlar, qurumlar daim bir-biriylə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərirlər. Sosial siyasətin subyektlərinə konkret olaraq ixtisaslaşdırılmış dövlət orqanlarını, xeyriyyə təşkilatlarını və birliklərini, həmçinin, qeyri-dövlət təşkilatlarını aid etmək olar. Sosial siyasətin funksiyaları aşağıdakılardır:

- 1) Cəmiyyətin sosial təhlükəsizliyini təmin edərək sosial sabitliyi qorumaq;
- 2) Dövlət hakimiyyətinin siyasi sabitliyini qorumaq;
- 3) Dövlət hakimiyyətinin ədalətli bölgüsünün təmin edilməsi, yəni hakimiyyətin bölgüsü çoxları tərəfindən ədalətli hesab olunacaq prinsiplə bölünməlidir;
- 4) Həm cəmiyyət, həm də dövlət tərəfindən ekoloji təhlükəsizliyin zəruri səviyyəsinin əldə edilməsi;
- 5) Cəmiyyət və dövlət tərəfindən tamamilə cəmiyyətin, həm də hər bir sosial qrupun lazimi səviyyədə sosial müdafiə ilə təmin edilməsi;
- 6) Cəmiyyəti iqtisadi ehtiyatların və iqtisadi səmərənin bölgü sistemi ilə təmin etmək.

Bildiyimiz kimi, dövlətin ən vacib funksiyalarından biri keçid iqtisadiyyatı şəraitində əhalinin yaşayış standartlarının, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə bağlı tədbirləri həyata keçirməkdir. Həmçinin, digər əsas funksiyası bazar iqtisadiyyatına keçid ilə əlaqədar meydana çıxan bir sıra mühüm problemləri həll etməkdir, uğursuzluqları ardan qaldırmaqdır. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi dövlətin iqtisadi siyasətində sosial siyasət mühüm yerə sahibdir və deyə bilərik ki, sosial siyasət iqtisadi siyasətin əsasını təşkil edir. Sosial sahələr həm makroiqtisadi, həm də

mikroiqtisadi məsələlərə toxunur. Makroiqtisadi səviyyədə mikroiqtisadi səviyyədən fərqli olaraq daha ümumi anlayışlar əsas götürülür. Buraya əhalinin həyat standartlarının yüksəldilməsi, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, məşğulluq səviyyəsinin tənzimlənməsi, cəmiyyətin məcmu tələbatının ödənilməsi, mikrosəviyyədə isə ümumi ölkə üzrə deyil, ayrı-ayrı regionlar, sosial-iqtisadi qruplar üzrə hər bir fərdin konkret tələbat növü üçün təhlil aparılmasından ibarətdir. Sosial sahələrin idarəedilməsinin əsası üç əsas hissədə həyata keçirilir:

1. funksional vəziyyətin yaradılması
2. sosial sahələrin idarə edilməsi üçün məqsədlərin və subyektlərin seçilməsi və əsaslandırılması
3. idarəetmə mexanizmlərinin ardıcıl olaraq tətbiqi və inkişaf etdirilməsi.

Dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən sosial siyasət həmin dövlətlərin siyasi rejimi və idarəetmə sistemi ilə birbaşa əlaqəlidir. Bu səbəbdən dövlətlər bir-birindən sosial siyasətinə görə fərqlənir. Məsələn, totalitar bir dövlətdə sosial sahədə həyata keçirilən totalitar fəaliyyətə görə sosial siyasət məhdudlaşdırılır, lakin demokratik cəmiyyətdə sosial siyasət demokratik dövlətin daşdığı funksiyaları və vətəndaş cəmiyyətinin subyektlərini təmsil edir. Dövlət müxtəlif sahələrdə geniş islahatlar həyata keçirir. Bu islahatlar sosial siyasət üçün xarakteristik olan kompleks vəzifələrin həyata keçirilməsi və müəyyən hallarda bir sıra mənfi halları və qarşıdurmaları aradan qaldırır. Azərbaycanda dövlətin sosial siyasət anlayışı özündə cəmiyyətin ümumi inkişaf xüsusiyyətlərini əhatə edir. Belə ki, digər dövlətlər kimi Azərbaycanda öz inkişafına və məqsədlərinə uyğun olaraq sosial siyasət formalaşdırır, bu siyasətin həyata keçirilməsi üçün zəruri şəraitin qurulmasını təmin edir və bu siyasətin həyata keçirilməsi dövlət məqsədinin və sosial siyasətin vəzifələrinin düzgün müəyyənləşdirilməsindən asılıdır. Sosial siyasətin məqsədi dövlətin qarşıya qoyduğu məqsədlərin nail olunmasına yardım etməkdir.

Bəşəriyyətin XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində baş verən mütərəqqi inkişafı öz əksini son illərin elmi araşdırmaları və dünya ölkələrinin təcrübəsində tapır və insanların sosial problemlərinin həllindən asılıdır. İqtisadi inkişafın nəticəsi cəmiyyətin sosial durumunu tam olaraq ifadə etmir. Çünki cəmiyyətin sosial durumu iqtisadi inkişafa təkan verən və ya ləngidən amillərdən də asılıdır. Sosial problemlərin səmərəli və düzgün şəkildə həll edilməsi aktual bir məsələdir. Həmçinin, cəmiyyətin iqtisadi və sosial gələcək inkişaf üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onu da qeyd etməliyik ki, dövlətin sosial siyasətini müəyyənləşdirən, keçid iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərini nəzərə alan amillər aşağıdakılardır:

- cəmiyyət üzvlərinin həyat səviyyəsinin və sosial rifahının yüksəldilməsi;
- əhalinin öz tələbatlarını ödəmək üçün istifadə etməli olduqları milli gəlirin paylanmasındakı qeyri-bərabərliyin yaratdığı fərqlərin dərinləşməsinin qarşısının alınması;
- işsizlik və kasıblıqla, həmçinin aztəminatlılıqla mübarizə;
- dövlət tərəfindən inflyasiyaya səviyyəsinin tənzimlənməsi və ən optimal səviyyəsinin saxlanılması;
- dövlət büdcəsinə əsaslanan sosial sahələrin iqtisadi səmərəliliyinin artırılması;
- həm ölkə daxilində, həm də ölkə xaricində istehsal edilən tələbat malları və xidmətlər sahəsində milli istehsalçıların dəstəklənməsi, qorunması və onlara dövlət köməyi;
- biznes sahiblərinə, xüsusilədə, kiçik sahibkarla istehlak malları və xidmətlər istehsalına görə elmi-texniki dəstək göstərilməsi və innovasiyanın təmin edilməsi.

Gəlirlərin sosial qruplar üzrə paylanması sosial–iqtisadi kateqoriya kimi əhalinin rifah halını istehlak baxımından səciyyələndirən həyat səviyyəsini müəyyənləşdirir və sosial qrupların həyat səviyyəsi onların istehlak sahəsindəki fəaliyyəti ilə səciyyələndirilir. Sosial qrupların həyat səviyyəsini özündə əks etdirən göstəricilər

sistemi bir sıra mühüm məlumatlar verir. Məsələn, sosial qrupların gəlirləri və maddi nemətlər və xidmətlərə olan tələbatlar haqqında məlumatlar. Əhali tələbatının ödənməsinə yönələn maddi nemətlər və xidmətlərin istehlakı haqqında məlumatlarla tələbatların qarşılınması və inkişaf səviyyəsi müəyyən olunsun. Cəmiyyət üzvlərinin rifah halının artırılmasının maddi əsasını həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi təşkil edir və bu iki anlayış bir-biri ilə düz mütənəsb əlaqədə olan anlayışlar hesab edilir, yəni birinin səviyyəsinin yüksəlməsi digərinin də yüksəlməsinə gətirib çıxaracaq. BMT-nin təklifinə əsasən həyat səviyyəsi geniş göstəricilər sistemi vasitəsilə əks olunur və bu sistemə daxil olan göstəricilərdən aşağıdakıları nümunə olaraq göstərə bilərik:

- Ölkədəki səhiyyənin vəziyyəti;
- ölkədəki təhsilin səviyyəsi;
- əhalinin orta ömür müddəti;
- cəmiyyət üzvlərinin məşğulluq səviyyəsi;
- sosial qrupların alıcılıq qabiliyyəti;
- siyasi həyata daxil olma.

Hal-hazırda həyat səviyyəsini özündə əks etdirən vahid bir göstərici yoxdur. BMT-nin həyat səviyyəsini özündə əks etdirəcək müxtəlif növdə inteqral göstəricilərdən imtina etməsinə baxmayaraq, 1990-cı ildən başlayaraq həyat səviyyəsini beynəlxalq miqyasda müqayisə etmək üçün BMT-də yeni göstəricilərdən istifadə edildilər. Bu insan potensialının inkişaf indeksidir. Bu göstəriciyə qısaca insan inkişafı indeksi də deyilir. İnsan inkişafı indeksi dörd problemi özündə ehtiva edərək üç göstərici ilə dəyərləndirilir. İnsan inkişafının bir sıra mühüm problemləri var və onlara aşağıdakılar aiddir:

- iqtisadi fəaliyyətin nəticəsi olan, gəlirlərin və iqtisadi artım səviyyəsinin yüksəldilməsinə istiqamətlənmiş məhsuldarlıq ;

sosial vəziyyəti xarakterizə edir. Bazar münasibətlərinin formalaşması bir sıra sosial problemlərə səbəb oldu. Bunlara əhali gəlirlərinin diferensiallaşması, məşğulluq səviyyəsinin aşağı düşməsi, işsizlik dərəcəsinin artması kimi bir sıra sosial problemləri aid etmək olar. Bu dönmənin yaratdığı problemlərin nəticəsini yüngülləşdirmək üçün dövlət tənzimləməsi zəruri idi. Dövlət tədbirləri ilk növbədə əhalinin müxtəlif qruplarının sosial müdafiəsinə yönəlmişdi. Tədbirlərin həyata keçirilməsini çətinləşdirən amillərdən biri də o idi ki, sosial müdafiəyə sadəcə maddi problemləri olan insanların deyil, bütün bazar subyektlərinin ehtiyacı var idi. Yeni iqtisadi sistem bir sıra boşluqların ortadan qaldırılması üçün şərait yaratdı. Beləki, cəmiyyət üzvlərinin öz fəaliyyətlərinə uyğun işdə çalışacaqları, mülkiyyət toxunulmazlığının təmin ediləcəyi, insanların gəlirlərindən sərbəst istifadə edəcəyi mühitin qurulmasına ehtiyac duyulurdu. Sosial müdafiə yalnız humasint prinsiplərə əsaslanan mülkiyyətin bərabər paylanması, gəlirlərin paylanmasındakı fərqlərin aradan qalxması deyildi. Çünki bu vəziyyət hər kəsin eyni səviyyətə kasıb yaşamağına səbəb olurdu. Sosial müdafiə azad, sosial bir cəmiyyətdə hər bir insanın vətəndaşlıq mövqeyini təmin edən bir zərurətdir. Hansı ki, insanlar başqalarının təsiri olmadan öz bacarıqları, əməkləri, istedləri ilə cəmiyyətdə müəyyən qruplara bölünürlər. Məsələn: qocalar və cavanlar, kasıblar və varlılar, məşğullar və işsizlər. Biz insanları birinci və ikinci növ qrup deyə təsnif edə bilmərik. Sosial müdafiə dövlət, müəyyən müəssələr, institutlar tərəfindən həyata keçirilsədə, hər kəs ailədə ailə üzvlərindən, iş mühitində iş kollektivi üzvlərindən, cəmiyyətdən təminat almalıdır. Sosial müdafiə sadəcə sosial sahələrin predmetlərini deyil, həmçinin, iqtisadi sahələrində əhatə dairəsinə daxil olmuşdur. Beləki, iqtisadi inkişafıla sosial müdafiə daha rahat dövlət tərəfindən reallaşacaq. Deməli, sosial müdafiə iqtisadi predmetləridə əhatə edir. İndi isə sosial müdafiəni iqtisadi predmetlər əsasında səciyyələndirək. İqtisadi inkişaf müəyyən sosial problemlər yarada bilər. Texnologiyanın yüksək inkişafı işçi kadrlarının ixtisarına səbəb ola bilər, həmçinin, texnoloji işsizlik yarana bilər. Bundan əlavə iqtisadi inkişaf yeni sahələrin yaranması kimi müsbət nəticələrə səbəb olsada, müəyyən sahələrdə tələbatın azalmasına da

səbəb olur. Bu isə struktur işsizliyi yaradır. İlk növbədə onu qeyd edək ki, cəmiyyətin bütün üzvləri məşğul əhaliyə aid deyil, yəni bütün əhali gəlir əldə edə bilmir. Bu səbəbdəndə gəlir qazanmaq iqtidarında olmayan əhali qrupları tələbatlarını özləri ödəyə bilmir. Bu əhali qruplarına fiziki cəhətdən qüsurlu insanlar, xroniki xəstələr, əlilləri aid etmək olar, hansı ki, onlar dövlət tərəfindən verilən sosial müdafiə vasitəsi ilə ehtiyaclarını ödəyirlər. Həmçinin, məşğul əhali də müəyyən səbəblərə görə (qocalıq, iş qəzaları, xəstəlik və s) işləmək qabiliyyətini itirə bilər. Məşğul əhalinin də sosial müdafiəyə ehtiyacı yarana bilər.

Dövlət cəmiyyət üzvlərinin bazar imkanlarından azad və tam şəkildə istifadə etdiyi şəraiti yaratmaqla sosial yönümlü cəmiyyətin yaradılmasına nail ola bilər. Bunun vasitəsiylə insanlar maddi ehtiyaclarını ödəyə biləcəklər. Bazar imkanlarından azad istifadə etmək dedikdə insanların təhsil almaları, ixtisaslarını artırmaları, əmək və qabiliyyətlərinə görə qanun çərçivəsində istədikləri işlə məşğul olmaları, gəlir əldə etmələri, dövlətin sosial yardımından istifadə etmələrini aid etmək olar və bununla insanlar öz imkanları çərçivəsində maddi və sosial ehtiyaclarını ödəyə biləcəklər, həmçinin, insanların cəmiyyətdəki rolu müəyyənləşəcək. İnsanların özləri tərəfindən ödənilə bilməyən ehtiyaclarının ödənilməsini dövlət təmin edəcək.

Dünya təcrübəsi buraya aşağıdakı sistemlərin aid olduğunu göstərir:

- Sosial yardım sistemi
- sosial təminat sistemi
- sosial sığorta sistemi

İdarəetmə metodologiyası sosial sahələrin sistemli idarəetmə meyarı və obyektidir. Üç pilləli pensiya təminat sistemi :

- Birinci pillə- Əmək və sığorta pensiyası almaq hüququ əldə etməyən, əmək qabiliyyəti olmayan bütün əhali qruplarına əmək fəaliyyətindən asılı olmayaraq dövlət tərəfindən minimum səviyyədə təminat kimi verilən, dövlət tərəfindən

maliyyələşdirilən və baza hesab edilən sosial pensiya olacaq. Digər ayrı-ayrı kateqoriyalar uşaqılıqdan əlil olanlar kimi digər pensiyaçılar qrupunun sosial pensiyasına xüsusi əlavələr edilməsini də nəzərdə tutacaqdır.

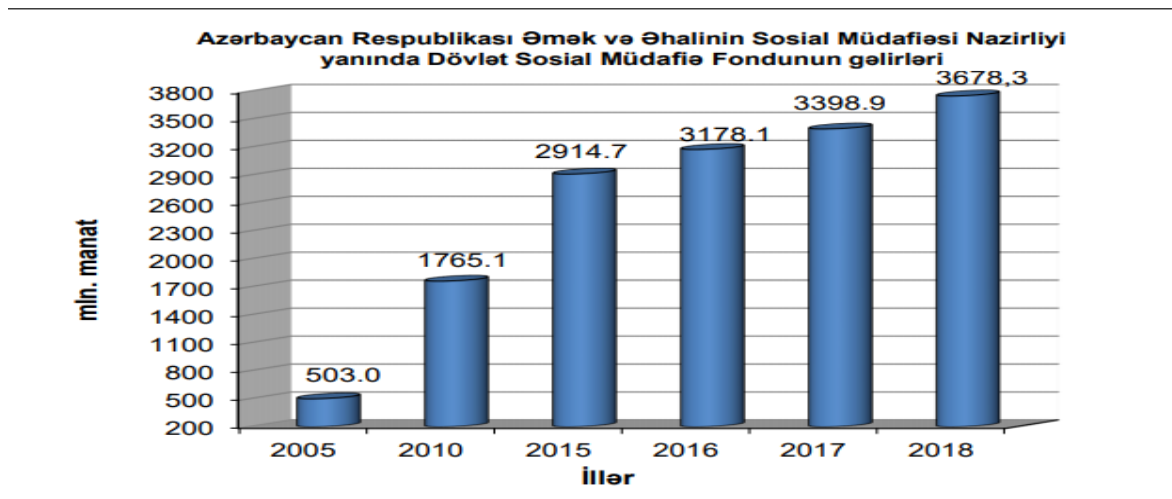
- İkinci pillə əsas mərhələ hesab olunur , bu pillədə dövlət sosial müdafiə fondunda və ya müstəqil sığorta kompaniyalarında toplanan sosial sığorta üzvlük haqqı hesabına qanunvericilikdə nəzərdə tutulan vahid normalara görə sığorta stajı olan şəxslərə, əmək fəaliyyətindən, əldə etdikləri qazancın miqdarından və iş stajından asılı olaraq verilən pensiyayı maliyyələşdiriləcəkdir.
- Üçüncü pillə əlavə pensiya fondlarını ifadə edir və xüsusi pensiyalar qeyd edilən pensiya fondları ilə şəxsi sığorta müqaviləsi bağlayan şəxslərə verilərək qeyri-dövlət pensiya fondu hesabına maliyyələşdiriləcəkdir. Həm işçinin özü, həm də işverənlər tərəfindən üzvlük haqqı ödənilə bilər. Pensiya fondu ilə sığorta olunan şəxs arasında bu sığorta növünün tipik nümunəvi müqaviləsinə əsasən bağlanmış fərdi müqavilədə əlavə pensiyanın şərtləri və məbləği müəyyən ediləcək və bu da özündə son illərdə dövlət büdcəsinin sosial xarakterli olmasının ənənəvi hal olduğunu ifadə edəcəkdir.

2.2.Azərbaycanda sosial sahələrin inkişafının müasir vəziyyəti

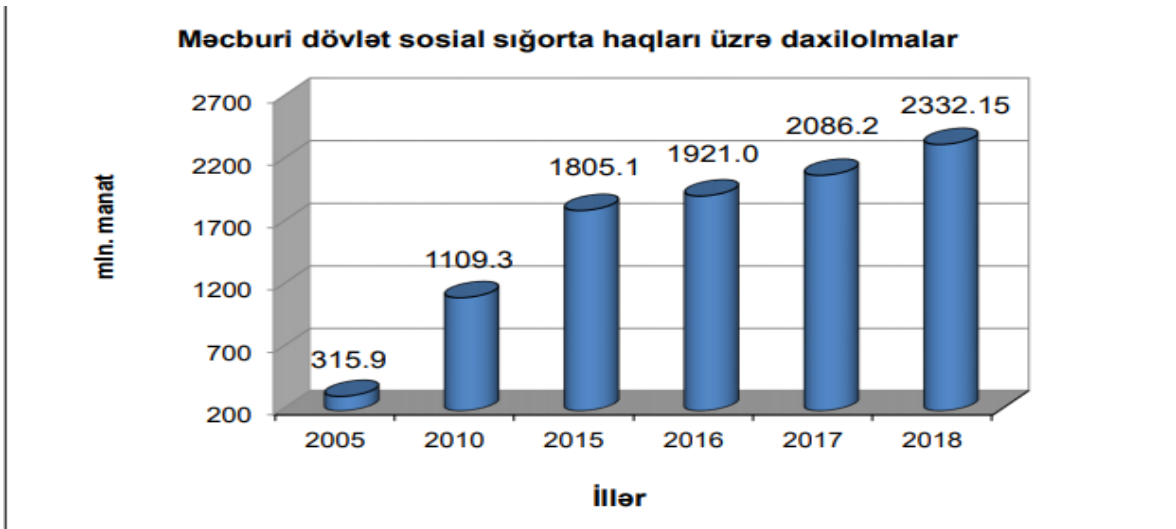
Respublikamızın müstəqillik qazanması çətin problemlərlə üzləşməsini önləyə bilmədi, beləki, sosial sahələrdə digər sahələr kimi geniş bir inkişaf yolundan keçmişdir. Azərbaycan müstəqilliyini qazanmaqla yeni iqtisadi sistemə keçid etdi. İqtisadi sistemə keçid ilk başlarda iqtisadiyyatın iflic vəziyyətini önləyə bilmədi. İqtisadiyyatın bu vəziyyətə düşməsi xalqın sosial vəziyyətini ağırlaşdırdı və əhalini bir sıra problemlərlə üzləşdirdi. Bu problemlərin sayının artması respublikamızın üzləşdiyi Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə də bağlıdır. Çünki Dağlıq Qarabağ münaqişəsi Azərbaycanda bir milyondan artıq qaçqın və məcburi köçkün olmasına, işsizlərin sayının artmasına səbəb oldu. İndi isə sosial sahələrin müasir vəziyyətini dəyərləndirək.

Məşğulluq sahəsində müasir vəziyyət: ötən illərlə müqayisədə 2018-ci ilin dekabrın 1-də məşğul əhalinin sayının 2,1 faiz yüksəldiyi müəyyən edilmişdir. 1553,6 min nəfər məşğul əhali olaraq qeydə alınmışdır. İş axtaranların sayı 2019-cu ilin yanvar ayındakı statistikaya görə 196502 olmuşdur. Qadınlar isə bu göstəricinin 32% təşkil etmişdir. İşsizliyə görə dövlət tərəfindən ödənen sığorta ödənişləri yüksələrək 326,7 azn olmuşdur.

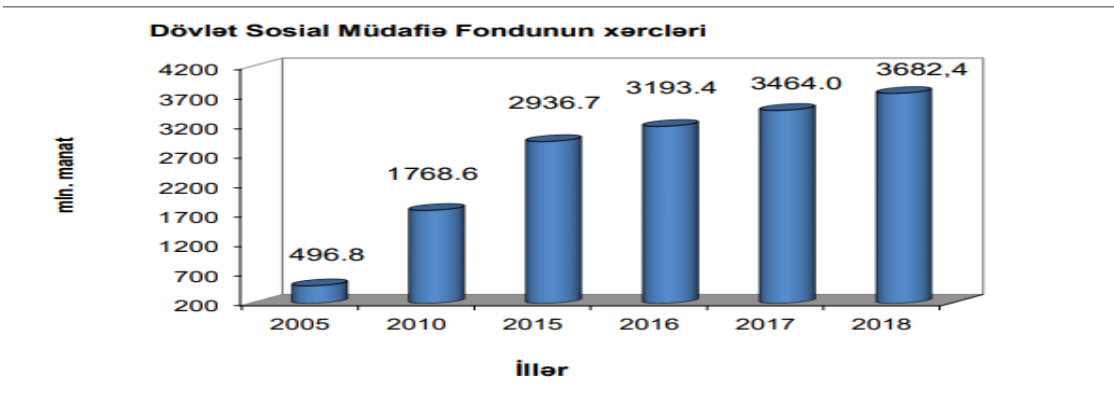
Sosial rifahın müasir vəziyyəti. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə sosial sahədə keçirilən islahatlar nəticəsində əhalinin yaşayış səviyyəsi yüksəldi, sosial xidmətlərlə təminat və aztəminatlı sosial qruplara edilən sosial yardım gücləndi. 2017-ci illə müqayisədə 2018-ci ildə Sosial Müdafiə Fondu üçün ayrılan vəsait genişlənərək 279,3 mln azn yüksəldi. Yəni Fond gəlirləri 3678,3 mln. azn oldu.

Cari dövrdə sosial sığorta üçün ayrılmış vəsait artım tendensiyası göstərərək baza ilinə nisbətən 246,49 mln. azn yüksəldi. Yəni 2332,15 mln. azn ayrıldı. Qeyri-büdcə sahəsində yığım əvvəlki illə müqayisədə 152,4 mln.azn olmuşdur.

Cari dövrdə Fondun xərclərinin 3603,7 mln.azn əhali üçün ayrılan ödənişlərə istiqamətlənərək toplamda 3682,4 mln.azn olmuşdur. Əhaliyə ödənilən əmək pensiyalarına görə çəkilən xərclər 3523,23mln. manat olmuşdur. Müavinətlər isə məcburi sığorta haqları əsasında 80,49 mln. azn olub. Aylıq pensiyaların və bu müavinətlərin təyin edilmiş zamanda maliyyələşdirilməsini artan daxilolmalar təyin edir.

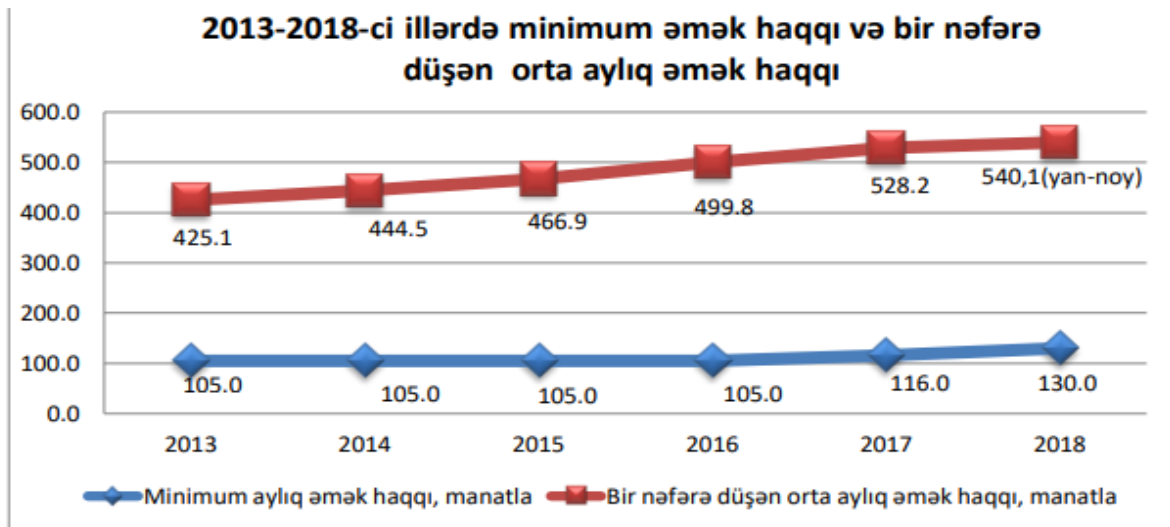

2018-ci ildə işsizlik üçün ödənilən sığorta ödənişləri üzrə mədaxil yüksələrək 72,7 milyon azn olmuşdur. Məşğulluq Xidməti üçün dövlət tərəfindən 72,21 milyon azn ayrılmışdır və il sonunda qalıq 485,1 min azn təşkil etmişdir. Sosial müavinət 2018-ci ildə vətəndaşların 505,9 min nəfərinə ödənilirdi. Aylıq sosial müavinətlərin əhalinin 415,9 min nəfərinə , yəni 415884 vətəndaşa ödənilirdi. Birdəfəlik sosial

müavinələr isə əhalinin 90 min nəfərinə, yəni 90056 vətəndaşa ödənilirdi. Prezident təqaüdləri isə 62 min vətəndaşa verilir. II Dünya müharibəsi iştirakçılarına 1000 manat birdəfəlik müavinətlər ödənilirdi və bu vətəndaşların sayı 541 nəfər idi. həyat yoldaşı döyüşdə həlak olanlara, onların ailə üzvlərinə 500 manat birdəfəlik müavinətlər ödənilirdi və bu vətəndaşların sayı 10430 nəfər idi. “ Əlilliyi olan vətəndaşların beynəlxalq günü “ keçirilməsi ilə 3 dekabr tarixində fiziki cəhətdən qüsurlu olan 7500 uşağa birdəfəlik maddi yardımlar göstərilmişdir. 2017-ci il ilə nisbətən 2018-ci ildə sosial yardım alan vətəndaşların sayı 23 min nəfər olmuşdur. Sosial təqaüd alan vətəndaşların sayı toplam 2 min nəfər yüksəlmişdir və bu məqsədlərin reallaşması üçün 2018-ci ildə 428,8 milyon azn maliyyə vəsait cəlb edilmişdir. Aztəminatlı ailələrin sosial müdafiəsinə də xüsusi diqqət ayrılmışdır və 104 mln. azn maliyyə vəsaiti sərf edilmişdir. Dövlət tərəfindən ünvanlı sosial xidmətlə təmin edilən ailələrin sayı keçən ilə nisbətən 36,9 min azalmışdır və 42,7 min nəfər olmuşdur. Sosial yardımın məbləği 2018-ci ildə 161,2 azn olub. 2018-ci ilin sonunda aztəminatlı ailələrə verilən sosial yardımın orta aylıq məbləği 189 azn olmuşdur. Sosial sahələrdə qanundan kənarlaşmaların qarşısı alınaraq büdcə vəsaitlərinə qənaət edilmişdir. Bu, 102 mln. azn dəyərində olmuşdur. Həmçinin, 2018-ci ildə 626 şəhid ailəsinə mənzil verilmişdir. Qanlı Yanvar faciəsinin 2018-ci ildəki 28-ci ildönümünə görə 297 müharibə əlillərinə və 115 şəhid ailəsinə 60 manat birdəfəlik maddi kömək göstərilmişdir. Çernobil AES qəzasının 32-ci ildönümünə görə bu qəzada zərər çəkərək fiziki cəhətdən qüsurlu olan 500 nəfərə 50 manat birdəfəlik maddi kömək göstərilmişdir. Fiziki cəhətdən qüsurlu olan insanların beynəlxalq yarışmalarda iştirak etmələri üçün imkan yaradılmışdır, beləki, Xüsusi Olimpiya Komitələrinə maliyyə dəstəyi göstərilmişdir. Fiziki qüsurlu 1374 nəfər vətəndaşa sosial-məişət problemlərinin azaldılması üçün birdəfəlik sosial yardımlar göstərilmişdir. Həmçinin, ölkə daxilində 75 nəfər fiziki qüsurlu şəxslərin sağlamlıqlarının yaxşılaşdırılması üçün bu yardımlar edilmişdir. 29 nəfər fiziki qüsurlu şəxsin isə ölkədən kənar müalicə edilməsi üçün komissiyanın rəyi alınmışdır. Evdə ailə üzvləri ilə birgə yaşamayan və dövlətin sosial yardımına

ehtiyacı olan ahıllar, fiziki qüsurlu şəxslər sosial xidmətlərlə təmin edilir. Bu şəxslərin sayı 2019-cı il 1 yanvar tarixində 10420 nəfər olmuşdur. Onlara 1183 sosial işçi bu xidmətləri göstərir. Həmçinin, sağlamlıq cəhətdən imkanları zəif olan az yaşlılarda sosial xidmətlər göstərilir. Valideyn himayəsindən məhrum olan və valideynlərini itirmiş Kimsəsiz Uşaqlar Evindən məzun olan 243 nəfər uşağa 2019-cu il 1 yanvar qanunu ilə xidmət göstərilir. Yaşı 18-dən çox olan, ancaq yaşamaq üçün evi olmayan 33 nəfər sosial xidmət təşkilatlarında sosial xidmətlə təmin edilir. (<http://sosial.gov.az/illik-hesabatlar>).

Əmək münasibətləri və sosial müdafiənin müasir vəziyyəti: 2017-ci illə müqayisədə 2018-ci ilin yanvar-noyabr aylarında əmək müqaviləsi ilə çalışan işçi qüvvəsinin orta aylıq nominal əməkhaqqı (W) 2,9 faiz yüksəlmişdir və 540,1 manata çatmışdır. Bu göstərici mədənçıxarma sənayesində, informasiya və rabitə sahəsində və digər sahələrdə çalışanlar üçün artırılmışdır.

Prezident cənab İlham Əliyev 2017-ci ilin 25 dekabrında minimum əmək haqqının yüksəldilməsi üçün 3545 nömrəli Sərəncam imzaladı, bu sərəncam 2018-ci ilin 1 yanvarında tətbiq edildi və minimum əməkhaqları 116 azndən 130 aznə yüksəldi. 2018-ci ildə məşğulluq səviyyəsinin artırılması, məşğul olmayan əhalinin sosial rifahının gücləndirilməsi üçün Məşğulluq Xidməti orqanları bir neçə tədbirlər

etmişlər. 2018- ci ildə Məşğulluq xidməti orqanlarına müraciət edən toplam 119230 şəxsdən 51774 şəxs uyğun işə cəlb edilmişdir. Əmək müqaviləsi əsasında əmək haqqı ilə işləyən 1022 nəfəri uyğun ictimai fəaliyyətə cəlb edilmişdir. İxtisas hazırlıq kurslarına 2559 şəxs təyin edilmişdir. Bundan öncəki təyinat əsasında 6331 şəxsə işsizlik müavinəti ödənilmişdir. 2449 vətəndaşa işsiz olduqları üçün tələbatların ödənilməsini təmin etmək məqsədi ilə sığorta ödənişləri edilmişdir. 2017-ci ilə nisbətən 2018-ci ildə Məşğulluq xidməti orqanlarına işlə təmin olunmaq üçün edilən müraciətlər artmışdır və müraciət edənlərin çoxu uyğun işlə təmin edilmişdir. 2018-ci ildə abadlıq işlərinin həyata keçirilməsinə diqqət artmış və bu sahədə 30000 vakant işyeri olmuşdur. Bununla, 21254 şəxs bələdiyyə orqanları tərəfindən regionlarda gerçəkləşən abadlıq fəaliyyətiylə məşğul olmuşdur. Əmək müqaviləsini 16285 vətəndaş bağlanmışdır. 2018-ci ildə ixtisas hazırlıq kursları bu şəhər və rayonlarda olan tədris mərkəzlərində keçirilmişdir; Bakı və Naxçıvan şəhərləri, Göyçay rayonu. 2559 iş qabiliyyəti olub, işləmək istəyən vətəndaş peşə tədris mərkəzlərindəki bu kurslara getmişlər və burada 87 peşə proqramları və çağdaş tədris modul proqramları tədris edilmişdir (http://sosial.gov.az/uploads/images/image_750x_5c62aca0358af.pdf).

2017-ci ilin dekabrın 1-də minimum əmək haqqının yüksəldilməsi haqqında qanun qəbul edilərək 2018-ci ilin 1 yanvarında qüvvəyə mindi və Azərbaycan Respublikası daxilində yaşayış minimumunu 173 azn oldu. Pensiyaçılar üçün yaşayış minimumu 144 azn olmuşdur. Azyaşlılar üçün bu məbləğ 154 azn oldu. Əmək qabiliyyətli sosial qruplar üçün 183 azn olmuşdur. Bunlar 2018-ci ilin göstəriciləri idi. İndi isə 2019-cu ilin yaşayış minimumunu göstəricilərini nəzərdən keçirək. Beləki, 1 yanvar tarixindən etibarən Azərbaycan Respublikası daxilində hesabat dövrü üçün yaşayış minimumu 180 azn olmuşdur. Əmək qabiliyyətli sosial qruplar üçün 191 azn məbləğində olub. Pensiyaçılar üçün yaşayış minimumu 149 azn olub. Azyaşlı uşaqlar üçün isə 160 azn olmuşdur.

2018- ci ilin göstəriciləri əsasında ehtiyac meyarının səviyyəsi 130 azn məbləğində olsa da, 2019-cu ilin 1 yanvarından etibarən bu meyarının səviyyəsi 143 azn olmuşdur. Dövlət büdcəsi vasitəsi ilə vəsaitlə təmin edilən demək olar ki bütün sahələrdə, hətta dövlət quluqçularının vəzifələrinin icrası üzrə aldıkları əmək haqları 1 mart 2018-ci ildən etibarən orta hesabla 10 yüksəlib. Məqsədlərə nail olmaq üçün isə ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin fərmanları və sərəncamları tətbiq edilir.

Ezamiyyə xərcləri ilə bağlı 2008-ci ildə qəbul edilmiş qərara görə ezamiyyə xərclərinin Bakıda 90 azn olması 2018-ci ilin 1 iyulunda qüvvəyə mindi (Ezamiyyə xərcləri haqqında qanun, №136, Bakı- 2018).

Pensiya təminatında müasir vəziyyət: 1 aprel 2017-ci il tarixindən etibarən pensiya təminatında bir sıra tədbirlər həyata keçirilərək vətəndaşların pensiya və sığorta xidmətlərindən daha rahat istifadə etmələri üçün elektron xidmətlərdən onlayn rejimdə yararlanmaq fürsəti yaradılmışdır. 2018-ci ildə də pensiya təminatı ilə bağlı bu mühüm tədbirlər davam etdirilmişdir. Ölkə prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 9 fevral 2018-ci ildə vətəndaşlara ödənilən pensiyalarının indeksləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq Sərəncam qəbul edildi. Bu sərəncam əsasında Sosial Müdafiə Fondu tərəfindən əmək pensiyalarının indeksləşdirilməsi həyata keçirildi. Bu indeksləşdirilmələr nominal əməkhaqqının 2017- ci ildəki 5,7 faiz illik artım tempinə görə aparılmışdır. Nəticədə vətəndaşlara ödənilən pensiyalar

indeksləşdirildi və məbləği artırıldı. 1236 min nəfər pensiyaçı bu sərəncamdan yararlına bildi, yəni əmək pensiyaçılarının 94 faizi üçün tətbiq edilmiş oldu. 2018-ci ilin fevral ayında vətəndaşlara yanvar və fevral aylarında pensiya məbləğindəki artım nəzərə alınaraq əmək pensiyası ödənilirdi. 2018-ci ilin 1 yanvar tarixində əmək pensiyaçılarına orta aylıq pensiya 208,36 azn məbləğində ödənilirdi. 1 yanvar 2019-cu il tarixində əmək pensiyaları ötən illə müqayisədə yüksəlmiş və 222,57 azn olmuşdur. Həmçinin, 2018-ci ilin 1 yanvar tarixində yaşa görə vətəndaşlara orta aylıq 233,68 azn məbləğində pensiya ödənilirdi. 2019-cu ildə ötən illə müqayisədə yaşa görə vətəndaşlara ödənilən pensiya məbləği yüksəldilərək 250,8 azn oldu. 2018-ci il 1 yanvar tarixində əlilliyə görə fiziki qüsurlu vətəndaşlara orta aylıq 175,01 azn məbləğində əmək pensiyalar ödənilirdi. 2019-cu ilin 1 yanvar tarixində 2018-ci illə müqayisədə fiziki qüsurlu şəxslərə orta aylıq 185,9 azn məbləğində əmək pensiyaları ödənilmişdir. Ailə başçısını itirən vətəndaşlara 2018-ci ildə orta aylıq 164,07 azn əmək pensiyaları ödənilsə də, 2019-cu ilin 1 yanvar tarixindən etibarən bu məbləğ 175,90 aznə qədər artırılmışdır. Azərbaycan Respublikasında vətəndaşlara ödənilən orta aylıq pensiyaların məbləği əvvəlki ilə nisbətən 6,8 %, yaşa görə ödənilən orta aylıq pensiya 7,3 % məbləğində artırılmışdır (Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin 2018-ci il üzrə hesabatı).

2019-cu il yanvar ayının 1-də statistikalara görə verilən məlumatda Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının 1 milyon 299 min nəfərinin əmək pensiyası ilə təmin edildiyi müəyyən edilmişdir. Bu göstərici ölkə vətəndaşlarının 13 faizini təşkil edir. Yaşa görə pensiya ilə təmin edilən vətəndaşlar əmək pensiyası alan şəxslərin 757397 nəfəridir. Bu göstəri əmək pensiyaçılarının 58,3 faizini təşkil edir. Fiziki qüsurlu olan və əlilliyə görə əmək pensiyası ilə təmin edilən şəxslər əmək pensiyaçılarının 391426 nəfəridir. Bu göstərici isə əmək pensiyaçılarının 30,1 faizini təşkil edir. Ailə başçısını itirən şəxslər 150638 nəfərdir. Onlar əmək pensiyaçılarının 11,6 faizini təşkil edir. 2019-cu ildə pensiya ilə təmin edilən vətəndaşların sayı 2018-ci illə müqayisədə 18,9 min nəfər azalmışdır. Yəni 1,4 % enmə müşahidə edilmişdir.

Əmək pensiyaçılarının sayı və pensiyanın orta aylıq məbləği barədə məlumat

	Yaşa görə	Orta aylıq	Əlilliyə görə	Orta aylıq	ABİ	Orta aylıq	Ümumi	Orta aylıq
31.12.2005	779472	29,49	266888	32,25	135315	26,51	1181675	29,78
31.12.2006	783371	40,98	275925	45,35	128730	32,56	1188026	41,09
31.12.2007	798052	60,11	285629	62,73	126430	43,48	1210111	58,99
31.12.2008	835844	99,39	301661	94,80	137633	76,37	1275138	95,82
31.12.2009	858659	104,36	311849	98,53	137924	80,11	1308432	100,41
31.12.2010	831122	117,58	324745	110,74	136288	89,20	1292155	112,86
31.12.2011	812771	160,10	331586	126,10	133239	101,00	1277596	145,11
31.12.2012	800547	168,54	338213	129,84	133376	109,15	1272136	152,03
31.12.2013	791263	187,82	349095	148,40	136695	126,16	1277053	170,45
31.12.2014	785068	192,38	365750	149,43	140064	130,00	1290882	173,44
31.12.2015	781238	197,62	374466	150,30	144242	140,4	1299946	177,64
31.12.2016	781957	213,81	383590	163,23	149682	153,43	1315229	192,19
31.12.2017	780756	230,70	390851	171,40	151272	163,10	1322879	205,50
31.12.2018	757397	250,80	391426	185,90	150638	175,90	1299461	222,57

Qeyd: Vətəndaşlara ödənilən orta aylıq pensiyaların məbləği cədvəldə aznlə, onların sayı isə nəfərlə göstərilib.

1 iyul 2017-ci ildə qəbul edilmiş qanun əsasında əmək pensiyalarında dəyişiklik edilmişdir. Beləki, yaşa görə əmək pensiyası alan şəxslər azı 6 il əmək fəaliyyəti ilə məşğul olduqları və hələdə bu fəaliyyəti davam etdirdikləri üçün onlara ödənilən pensiyaların sığorta hissəsinin təkrar hesablanmasını tələb etmişlər və bunun əsasında hesablamalar yenidən aparılmış və onların əmək pensiyaları yüksəldilmişdir. 1 may 2017-ci il tarixində dövlət prezidenti tərəfindən verilən 1352 nömrəli Fərmanın icrasına başlanmışdır. Beləki, 1 iyul 2017-ci ildə qulluq stajı əsasında əmək pensiyalarının artırılması üzrə layihə planlaşdırılmışdır və bu layihə planı ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin 25 iyun 2018-ci ildə verdiyi №142 Fərmanı ilə qəbul edilmişdir. Həmçinin, 5 sentyabr 2018-ci ildə əmək pensiyalarında yenidən dəyişiklik edilməsi ilə bağlı Fərman verilmişdir. №258

Fərman əsasında bu dəyişikliklərdə sosial sahələrdə elektron xidmətlərdən istifadə etmənin genişləndirilməsi öz əksini tapmışdır. Sosial sahələrə isə sosial təminat, sosial müdafiə aid olmuşdur. 2018-ci ilin 30 noyabrında Milli Məclis tərəfindən bu Fərman qəbul edildi (“Əmək pensiyaları haqqında” qanun, Bakı – 2017, № 543-VQD).

Dövlətin üçün əsas sosial məsələlərdən biri də səhiyyə ilə bağlı olan məsələlərdir. Son illər səhiyyənin inkişaf etdirilməsi və əhalinin sağlamlığının təmin edilməsi istiqamətində xeyli mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir və bu tədbirlərə 2N-li uşaq xəstəxanasının, Respublika klinik xəstəxanası, Artroloji mərkəz və başqa səhiyyə ocaqlarının yenidən qurularaq istifadəyə verilməsi aiddir. 300-dən artıq səhiyyə müəssisələrində əsaslı və cari təmir aparılmışdır. Bütün bu görülən işlər həm milli - Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi, qeyri-dövlət fondları, həm də qeyri milli mənbələrdən- Dünya Bankı maliyyələşmə hesabına aparılmışdır. Səhiyyənin inkişaf etdirilməsi cəmiyyət üçün çox vacibdir. Bu sahədə dövlət tənzimləmələrinin aparılmasına tələb mövcuddur. Həm özəl xəstəxanalar, həm də dövlət xəstəxanaları, səhiyyə ocaqları daim dövlətin nəzarəti altında idarə edilməlidir.

FƏSİL 3. SOSIAL SAHƏDƏ HƏYATA KEÇİRİLƏN DÖVLƏT TƏDBİRLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. Azərbaycan Respublikasında sosial sahələrin dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri

25 fevral 2019-cu ildə Prezident cənab İlham Əliyevin “Vətəndaşların sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılması” ilə bağlı verdiyi sərəncam əsasında sosial sahələrdə əlavə bir sıra tədbirlər keçirilmişdir. Beləki, sərəncama əsasən 575,8 min vətəndaşın sosial müavinətləri artırılıb. Daha çox vətəndaş sosial təqaüdlərlə təmin edilib. Artım Prezidentin aylıq təqaüdlərində də olub. Yaşa görə müavinətlər 2018-ci ildə 73 manat olsada, 2019-cu ildə 130 manat olmuşdur. 2018-ci ildə 1-ci qrup əlilliyə görə ümumi səbəblərdən əlil olan şəxslərə 82 manat, Çernobil AES –də hərbi xidmətdə olan əlillərə 94 manat, müharibə əlillərinə isə 101 manat ödənilsədə, 2019-cu ildə 150 manat ödənilib. 2018-ci ildə 2-ci qrup əlilliyə görə Çernobildə hərbi xidmətdə olan və müharibə əlillərinə 81manat, ümumi səbəblərdən fiziki qüsurlu olan şəxslərə isə 61 manat ödənilsədə, 2019-cu ildə onlara 130 manat ödənilib. 2018-ci ildə 3-cü qrup əlilliyə görə müharidə əlil olanlara 73 manat, ümumi səbəbdən əlil olanlara 52 manat, Çernobildə əlil olanlara isə 61 manat ödənilsədə, 2019-cu ildə 110 manat ödənildi. 2018-ci ildə valideynlərini itirmiş azyaşlılara himayəçilik edən şəxslərə 61 manat ödənilsədə, 2019-cu ildə 100 manat oldu. 2018-ci ildə 18 yaşa qədər fiziki qüsurlu azyaşlılara ödənilən müavinətlər 82manat olsada, 2019-cu ildə 150 manat olub. 2018-ci ildə 5-dən çox övladı olan qadınlar hər biri üçün 33 manat alsada, 2019-cu ildə 55 manat alıb. 2018-ci ildə ailə başçısını itirən ailələrdə hər bir ailə üzvünə 68 manat , 2019-cu ildə isə 80 manat ödənildi. 2018-ci ildə dəfnə görə vətəndaşlara 146 manat, uşaq doğulmasına görə isə 109 manat ödəlirdisə, 2019-cu ildə dəfnə görə 300 manat, uşaq doğulmasına görə isə 200 manat ödənildi.

Prezident təqaüdü 2018-ci ildə müharibədə əlil olan şəxslərə də 1-ci qrup əlilliyə görə 182 manat, 2-ci qrup əlillərə 158 manat, 3-cü qrup əlillərə 121 manat

ödənildir. 2019-cu ildə 1-ci qrup əlillərə 250 manat, 2-ci qrup əlillərə 230manat, 3-cü qrup əlillərə isə 210manat ödənilib (<https://president.az/articles/32048>).

Azərbaycan Respublikasında məşğulluq səviyyəsinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi ilə işsizlik göstəriciləri 7,3 faizdən 5 faizə endirilmişdir. Məşğulluğun təmin edilməsi ilə insanlar öz ehtiyaclarını ödəmə potensialını əldə etmiş və yoxsulluq səviyyəsi 29,3 faizdən 4,9 faizə endirilmişdir. Dövlət tədbirləri vasitəsi ilə əmək bazarı təkmilləşdirilməsi və iqtisadi fəallığın əldə edilməsiylə vətəndaşların gəlirləri 5,2 dəfə artmışdır. Əmək qabiliyyətli olan və işləmək istəyən işsizlərin sosial müdafiəsi gücləndirilmiş və minimum əmək haqqı 3,5 dəfə artmışdır. Əmək ehtiyatlarının təkmilləşməsi ilə nominal əmək haqqıda 3,8 dəfə artmışdır (2019-2030-cu illər üçün Məşğulluq strategiyası). Əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmayan insanların işsizlikdən sosial sığortası üçün 30 iyun 2017-ci ildə qanun əbul edilmişdir. 1 yanvar 2018-ci ildə Milli Məclis tərəfindən qüvvəyə minmişdir. Ölkəmizdə 1 yanvar 2018-ci ildə sayı 9898,1 min olan vətəndaşların 52,9 faizi şəhərlərdə yaşayır. Həmçinin, bu göstəricinin 50,1 faizi qadınlardır. Kənd əhalisi isə 47,1 faizdir. Respublika əhalisi artmaqda davam edir. BMT-nin verdiyi proqnoza görə 2030-cu ildə ölkə əhalisinin sayı 10,7 milyon nəfər olacaq.

Cədvəl 3. Azərbaycan Respublikasının yaş qrupları üzrə gözlənilən sayı, faizlə, 2015-2050-ci illər

	2010	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
0-14	22.3	22.8	23.4	23.9	24.0	24.0	23.9	23.9	23.8
15-64	71.9	70.8	69.5	68.6	67.7	66.8	65.9	64.9	64.0
65+	5.8	6.4	7.1	7.5	8.3	9.2	10.2	11.2	12.2
Cəmi	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

29 iyun 2018-ci ildə Azərbaycan Respublikasında məşğulluq haqqında yeni qərar qəbul edilmişdir və bu qərarla məşğulluq strategiyasında dəyişiklik aparılmışdır. Beləki, bu qərarla məşğul vətəndaşların, əmək qabiliyyəti olub iş

axtaran şexlərin, yeni yaradılan müəssələrdə olan işyerlərinin, yaxud işçilərin çıxmasıyla yaranan boş iş yerlərinin, işsizlərin dövlət qeydiyyatına alınması nəzərdə tutulmuşdur (Məşğulluq haqqında qanun, №1196, Bakı-2018).

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının təbii artımı ilə əlaqədar olaraq aparılan proqnozlar əsasında bu göstəricinin əvvəlki dövrlərlə müqayisədə azalacağı müəyyən edilmişdir. 2025-ci ildə yaşı 15-ə qədər olan azyaşlıların sayının azalması təbii arım səviyyəsinin azalması ilə bağlı olacaq. Bundan əlavə, 2030-cu ildə pensiya ödənişi ilə təmin edilən vətəndaşların sayının 2015-ci illə müqayisədə 2 dəfə yüksələcəyi də proqnoz edilmişdir. Beləki, 2015-ci ildə ölkədə 841 min vətəndaş pensiya ödənişi ilə təmin edilmişdir. Bütün bunlar dövlət büdcəsi ilə təmin edilən pensiyaların yüksəlməsinə o da öz növbəsində respublikanın sosial yükünün artmasına səbəb olacaq. Həmçinin, sosial yardımlarla bağlı əlavə tədbirlər keçirilə bilər.

Cədvəl 4. Azərbaycan Respublikasında demoqrafik yük əmsalları, 2010-2050-ci illər

Əmsallar	2010	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
Uşaqların demoqrafik yük əmsalı	31.0	32.2	33.7	34.9	35.5	35.9	36.3	36.8	37.2
Yaşlıların demoqrafik yük əmsalı	8.1	9.0	10.2	10.9	12.3	13.8	15.5	17.2	19.1
Ümumi demoqrafik yük əmsalı	39.1	41.2	43.9	45.9	47.8	49.7	51.8	54.0	56.3

2017-ci ildə 15-24 yaş arasındakı vətəndaşların sayı 1,5 milyon nəfər, 15-54 yaş arasındakı vətəndaşların sayı isə 7 milyon nəfərdən çox olub. 2025-ci ilin proqnozlarına görə 15-24 yaş arasındakı vətəndaşların sayı bundan əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi azalacaq (2025-ci ildə 17% azalma gözlənilir), lakin sonra 5 ildə, yəni 2030-cu ildə bundan 15 il əvvəlki göstərici (1,6%) olacaq, onların sayında artım müşahidə ediləcək, həmçinin, 15-54 yaş arasındakı vətəndaşların sayı bu dövr üçün sabit qalacaq, lakin sonrakı 5 ildə onların sayı 1,3 faiz artacaq (demoqrafik inkişaf və əmək ehtiyatları).

2010-cu ildən Respublikamızda əmək miqراسiyası kvotasının tətbiq edilməsinin səbəbləri ölkəmizin iqtisadi və sosial inkişafı, sabitliyin təmin edilməsi ilə müasir dövr üçün xarici işçi qüvvəsinin ölkəyə miqراسiya etməsi olmuşdur. Nəticədə ölkədə xarici işçi qüvvəsi çoxalıb. Azərbaycan Respublikasında daxili əmək bazarının qorunması bu sahədə dövlət siyasətinin əsasını təşkil etmişdir. Həmçinin, bu siyasətin bir digər vəzifəsi ixtisası olmayan xarici fəal əhalidən istifadə edərək milli fəal əhalinin potensialından maksimum yararlanmaqdır. Kvotanın tətbiqinə qayıtsaq onun tətbiqi ilə bir sıra müsbət nəticələr əldə edildiyini görürük. Beləki, səhmdarlar ixtisaslı kadrları əmək prosesinə cəlb etməklə daha çox mənfəət əldə edəcəklər.

30 noyabr 2018-ci ildə sosial sığorta ilə bağlı qanun qəbul edilmişdir. Bu qanunda sosial sığorta ödənişlərində dəyişiklik edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. 2018-ci ilin dekabrında dərc edilən qanun 2019-cu ilin 1 yanvarında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən qüvvəyə minmişdir. Qeyri-dövlət sektorunda əmək fəaliyyətində olan işçilər dövlət büdcəsinə qanunla müəyyən edilmiş məbləğdə sosial sığorta ödənişləri edir. Aylıq əmək haqlarından ödənilən bu məcburi ödənişlərin əvvəlki dərəcəsi aşağıda verilmişdir (Məcburi sosial sığorta haqqında qanun, №14, Bakı-2018).

Sosial sığorta haqqı dərəcəsi			
Sosial sığorta haqqına cəlb edilən aylıq gəlir	Cəmi	İşçinin gəlirindən tutulan	İşəgötürənin vəsaiti hesabına ödənilən
Məbləğdən asılı olmayaraq	25%	3%	22%

1 yanvar 2019-cu ildən etibarən sosial sığorta ödənişlərinin ödənilmə dərəcəsi isə aşağıdakı qrafikdə öz əksini tapmışdır (Məcburi dövlət sosial sığorta qanunu. Maddə 14. Bakı-2019).

Sığorta haqqına cəlb edilən aylıq gəlir	sosial sığorta haqqı dərəcəsi		
	cəmi	sığortaolunanın gəlirlərindən tutulan	sığortaedənin vəsaiti hesabına ödənilən
200 manatadək	25 faiz	3 faiz	22 faiz
200 manatdan çox olduqda	25 faiz	6 manat + 200 manatdan çox olan hissənin 10 faizi	44 manat + 200 manatdan çox olan hissənin 15 faizi

Ölkədə keçirilən siyasətlərin nəticəsində son 14 ildə yeni müəssələr yaradılmışdır. Nəticədə yeni iş yerlərinin sayı 1,96 milyon olmuşdur. Daimi iş yerləri bu göstəricinin 73,3 faizini təşkil edir. 70 faizdən çox yeni fəaliyyətə başlayan iş yerləri regionlarda yerləşir. Bu müəssələrin çoxu isə qeyri-neft sektorundadır. Tikinti, nəqliyyat kimi sahələrdə boş iş yerləri yaradılıb. 2005-ci ilə nisbətən 2017-ci ildə əmək qabiliyyəti olan vətəndaşların sayı 693,7 min nəfərədək yüksəlmişdir. Yəni 5073,8 min nəfər fəal əhali qeydə alınmışdır. İqtisadi sahədə fəaliyyət göstərən əhali bu göstəricinin 4822,1 min nəfərini təşkil edir. əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmayan əhali isə 251,7 min nəfər olmuşdur. Əmək müqaviləsi əsasında fəaliyyət göstərən vətəndaşların sayı 2005-2017-ci illər çərçivəsində 20,7 faiz yüksəldi və ümumi əmək fəaliyyətli vətəndaşların 31,6 faizini təşkil etdi. Yəni bu göstərici 1525 min azn oldu. 2017-ci ildə yaşı 15 olan ya da bu göstəricidən yuxarı olan vətəndaşların sayında əmək fəaliyyəti göstərənlərin sayı 62,9 faizə çatmışdır. Əmək qabiliyyətli vətəndaşlar içərisində ilk peşə, orta ixtisas və ali təhsil alanların sayı 32,7 faiz olmuşdur. Əgər bir iqtisadiyyatda işsizlər içərisində qadınlar və gənclər üstünlük təşkil edərsə bu o iqtisadiyyatdakı problemlərdən xəbər verir. Ölkədə son 10 ildə keçirilən sosial-iqtisadi tədbirlər əsasında 15-24 yaş arasındakı gənclərin işsizlik problemi yüngülləşdirilmişdir. Yəni 2017-ci ildə işsizlik səviyyəsi azalmışdır. O, 12,9 faiz olmuşdur. Qadınlarda işsizlik səviyyəsi isə 14,9 faiz olub. Bütün bu tədbirlərə baxmayaraq işsizlik dərəcəsi Azərbaycan Respublikası üzrə orta nəticədən 2,6 dəfə çox olmuşdur. İşsizlik səviyyəsi 2017-ci ildə 15-29 yaşlı gənclər üçün 9,2 faiz olub. İşsizlik dərəcəsi qadınlar arasında isə 11 faiz olub. Azərbaycan

Respublikası üzrə bu göstərici orta səviyyədən 1,8 dəfə çoxdur (Məşğulluq, işsizlik səviyyələri. Bakı-2017).

2019-cu ildən etibarən əmək haqqından tutulan vergilərdə müəyyən dəyişikliklər edilmiş və orta aylıq 8000 manata qədər əmək haqqı alan vətəndaşlardan gəlir vergisinin tutulmaması qərara alınmışdır. Əgər vətəndaşın əmək haqqı 8000 manatdan çox olarsa, ona 14% gəlir vergisi tətbiq ediləcək. Yəni vətəndaşın gəliri 8200 manat olarsa, o dövlət büdcəsinə 14 manat gəlir vergisi ödəməli olacaq. Digər bir mühüm dəyişiklik isə yaşayış minimumunun əmək haqqından çıxılma qaydasının ləğv edilməsi oldu. Onun əvəzinə vətəndaşların əmək haqlarından sabit məbləğ müəyyən edilmiş qaydada ixtisar olunacaq. Bu qayda bütün işçilərə şamil edildi. Beləki, yeni qayda əsasında 200 manata qədər əmək haqqı alan şəxslər dövlət büdcəsinə gəlir vergisi ödəməyəcəklər. Çünki 2500 manata qədər əmək haqqı alan vətəndaşların aldıkları aylıq məbləğdən 200 manat çıxdıqdan sonra yerdə qalan məbləğ üzrə gəlir vergisi hesablanacaq. Büdcə xərclərinin təmin edilməsi üçün vətəndaşlardan tutulan bir digər ödəniş sosial sığorta olduğu üçün onunla bağlıdır bir sıra dəyişikliklər edilib. Beləki, dəyişikliklər nəzərə alınmaqla 2019-cu ildə insanların əmək fəaliyyətlərinə görə aldıkları əmək haqlarını əsas götürməklə sığorta 2 üsulla hesablanacaq:

1-ci üsul. Orta aylıq əmək haqqı 200 manata qədər olan vətəndaşlar dəyişiklikdən qabaqki qayda ilə 3% əmək haqqısından tutulan məbləği sosial sığorta üçün ödəyəcək.

2-ci üsul. Orta aylıq əmək haqqı 200 manatdan çox olan vətəndaşlar dəyişiklikdən sonrakı qayda ilə sosial sığorta üçün 200 manata qədər əmək haqqı payından 6 manat ödəyəcək. Əmək haqqının 200 manatdan çox olan hissəsinin 10%-ni ödəyəcək (<https://www.realtv.az/news/az/9365/2019-cu-ildn-maalarn-hesablanmas-qaydalar-nmunlr>).

Ümumi daxili məhsul səviyyəsindəki artım nəticəsində Azərbaycan Respublikasında əvvəlki dövrlərlə müqayisədə 2017-ci ildə əmək məhsuldarlığı

səviyyəsi artmışdır. Beləki, 2006-cı ildə əmək məhsuldarlığı 2,6 ABŞ dolları, yəni 2,35 manat olub. 2017-ci ildə isə bu göstərici yüksələrək 4,4 ABŞ dolları, yəni 7,59 manat olub. Əmək məhsuldarlığı dedikdə 1 adam/saat intensivlik göstəricisi nəzərdə tutulur. Əmək məhsuldarlığında müəyyən dövrlərdə artma və azalma müşahidə edilib. Beləki, 2006-cı ildən 2013-cü ilə qədər bu göstəricidə artım müşahidə edilsə də, 2014-cü ildən azalma müşahidə edilib. 2 il bu azalma davam edib. 2017-ci ildən 2019-cu ilə qədər əmək məhsuldarlığında yenidən artım müşahidə edilir. Həmçinin, əmək məhsuldarlığı iqtisadi sahələr üzrədə fərqli göstəricilərə sahibdir. 2016-cı ildə ən aşağı əmək məhsuldarlıq göstəricisi kənd təsərrüfatı üzrə- 0,6 ABŞ dolları, yəni 1,03 manat olub və bunun səbəbi daha çox kənd təsərrüfatında ekstensiv üsullardan istifadə edilməsidir. Əgər intensiv üsullardan və ixtisaslı kadrlardan daha geniş istifadə edilsə, daha yüksək nəticə əldə olunacaq. Bu nəticələri düzgün qiymətləndirmək üçün keyfiyyətli üçot sistemi təşkil edilməlidir. Ən yüksək göstərici isə mədənçıxarma sənayesi üzrə hesablanıb və 161,4 ABŞ dolları, yəni 257,7 manat olub. Digər sahələr üzrə məsələn tikintidə əmək məhsuldarlığı 5,8 ABŞ dolları, yəni 9,4 manat olub.

1 yanvar 2018-ci ildən etibarən İşsizlikdən sığorta fondu yaradıldı. İşsizlikdən sığorta haqqında qanunlarla onun iqtisadi əsası tənzimlənir. Bu qanun layihəsi 5 maddədən ibarət olmaqla Fondun 2019-cu il büdcə layihəsi ilə qanunun 20.1-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq tərtib edilmişdir. Bu layihə Fondun büdcə balansında olması vəziyyətində 83451,4 min azn proqnoz edilmişdir. Qanun layihəsinin 3-cü maddəsində Fond gəlirlərinin xərclər vasitəsi ilə maliyyələşmə mənbələri öz əksini tapmışdır. 4-cü maddəsində Fond gəlirlərinin istifadə edilməyən hissəsinin növbəti ildəki gəlir balansında nəzərə alınması qeyd edilib.

5-ci maddəsində isə 1 yanvar 2019-cu ildə qanun layihəsinin qüvvəyə minməsi qeyd edilib.

2019-cu ildə qanun layihəsi üzrə Fond gəlirləri 83451,4 min azn dəyərində proqnoz edilmişdir. Bu göstərici isə 2018-ci il Fond gəlirlərindən 6,3 faiz, yəni 5588,6 min

azn az olmuşdur. 2019-cu il üzrə edilən proqnozda dövlət büdcəsindəki vəsaitlərlə maliyyələşən müəssisələr və bu müəssisələrdə çalışan vətəndaşlar tərəfindən ödənilən sosial sığorta haqları 13060,7 min azn əks olunub. Ümumilikdə isə Fond gəlirlərinin 31,3 faizini özündə əks etdirən bu göstərici 26121,4 min azn nəzərdə tutulub. 2019-cu il üzrə qeyri-büdcə sektorlarına diqqət artmış, əvvəlki illərlə müqayisədə Fond gəlirləridə onun çəkisi yüksələrək 57300,0 min azn dəyərində proqnoz edilmişdir. Digər sahələr üzrə ayrılan gəlir isə toplam 30,0 min azn dəyərində proqnoz edilib. Bu təhlil onu göstərir ki, 2019-cu il üçün nəzərdə tutulmuş gəlirlər üzrə dövlət büdcəsi vəsaitləri ilə maliyyələşən müəssisələr və bu müəssisələrdə çalışan vətəndaşlar tərəfindən ödənilən sığorta ödənişləri 4665,5 min azn, yəni 26,3% az olub. Ümumilikdə isə 9331 min azn azaldılıb. Qeyribüdcə sektoru üzrə əskinə olaraq gəlirlər 7%, yəni 3732,4 min azn, digər sahələr üzrə isə 50%, yəni 10,0 min azn yüksəldilmişdir. (Cədvəl 1)

Cədvəl 1. Fondun gəlirləri ilə bağlı məlumat(min manatla)

S/ N	Gəlirlərin mənbələri	2018-ci il	2019-cu il	2018-ci ilə müqayisədə fərq	
		Təsdiq edilmiş proqnoz	Layihə	Məbləğ	faiz
1	büdcədən maliyyələşən təşkilatlar	17726,2	13060,7	-4665,5	-6,3
2	büdcədən maliyyələşən təşkilatlarda işləyənlər	17726,2	13060,7	-4665,5	-6,3
3	qeyri-büdcə sektoru	53567,6	57300,0	3732,4	7,0
4	sair gəlirlər	20,0	30,00	10,0	50,0
5	Cəmi	89040,0	83451,4	-5588,6	-6,3

2018-ci ildə yanvardan sentiyabra qədər proqnozlar əsasında Fond gəlirləri 55,9%, yəni 49800 azn yerinə yetirilmişdir (Gülməmmədov, Bakı-2018).

Təhsil sahəsində dövlət tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi. 2017-ci ildə Azərbaycan Respublikasında regionların sosial iqtisadi inkişafı layihəsi çərçivəsində 133 yeni məktəb istifadəyə verilmişdir. Hazırda isə 34 yeni məktəb tikilir. 500 məktəbdə cari təmir işləri, 14 məktəbdə isə əsaslı təmir işləri həyata keçirilib. Son illərdə 3104

məktəb əsaslı təmir edilib. Onlardan 2826 orta məktəb regionlardadır. İndi isə 22 məktəbdə əsaslı təmir işləri edilir. Şamaxı rayonunda tikilən Meyseri kənd orta məktəbinin açılışında Prezident cənab İlham Əliyev də iştirak edib. Keçən il ölkənin 41 rayonunda qəzalılı vəziyyətdə olan məktəblər Prezident İlham Əliyevin tapşırığı ilə 106 modul məktəblərlə əvəzlənib. 2017-2018-ci illər üçün bu tapşırıq nəzərdə tutulmuşdu. İndi isə 137 modul tipli məktəb inşa edilir.

Azərbaycan Respublikasında 1-ci sinifə qəbul prosesinin sadələşdirilməsi nəticəsində 2018-ci il 5 fevral tarixində Təhsil Nazirliyinin əmri əsasında 2018-ci ildən etibarən məktəbə qəbul elektron formada keçirilir. Məktəbə qəbulun elektron formada keçirildiyi təhsil müəssələri Bakı, Sumqayıt, Gəncə şəhərləri ilə yanaşı Təhsil Nazirliyinin nəzarətində olan digər məktəblərin şagirdləri üçün də keçərlidir. Bu, təhsildə keyfiyyət ilinin ən böyük uğurudur. Nəticədə cəmiyyət üzvlərinin məmnuniyyəti əldə olundu.

6 min müəllimdən 3 min nəfərdən çoxu müəllimlərin işə qəbul imtahanından keçərək ucqar regionlarda işləməyə başlayıblar. Bu, ucqar regionlarda dərslər keçən müəllimlər üçün Nazirlər Kabinetinin qərarı üzrə icra edilən təkmilləşdirici tədbirlərin müsbət nəticələridir. Həmçinin, bu tədbirlər əsasında ucqar bölgələrdə işləmək istəyən müəllimlərin sayı çoxalıb. 2018-2019-cu illərdə yenidən müəllimlərin işə qəbul imtahanı keçirilib. Bu imtahanda 50 minə dək vətəndaş iştirak etmişdir. Onlardan 5 mindən çoxu imtahandan keçmiş və indi müəllim vəzifəsində çalışırlar. Həmçinin, son illərdə qəbul imtahanlarında yüksək bal toplayan abuturiyentlərdən müəllimlik ixtisasını seçənlərin sayı yüksəlib (<http://modern.az/az/news/177034>)

3.2. Sosial sahələrin dövlət tənzimlənməsinin dünya təcrübəsi

Amerika Birləşmiş Ştatlarında 327 milyondan çox insan yaşayır. Dünyada əhalisinin sayına görə ABŞ üçüncü yerdədir. 2018-ci il 1 iyununda statistik göstəricilər əsasında ABŞ da əhali sayı 327167434 nəfər müəyyənəndirilmişdir.

Gün ərzində bu göstərici təxminən 6646 nəfər artır. Əhalinin çox olmasına baxmayaraq inkişaf etmiş ölkə olan ABŞ sosial sferasının inkişaf göstəricilərinə görə fərqlənir. Beləki, son illər ABŞ yoxsulluq səviyyəsinin azalmasına görə digər ölkələrdən fərqlənir. Yoxsulluq göstəricilərinin azalmasının səbəbi amerikalı ailələrin gəlirlərindəki artımdır. Həmçinin, tibbi sığorta edən vətəndaşların sayında da artım müşahidə edilir. 2015 və 2016-cı illərdə ABŞ da bir ailənin ortalama gəliri 3,25% yüksəldi. Nəticədə ailələrin gəliri 59.039 dollar oldu. ABŞ da göstəricilər əsasında yoxsulluq səviyyəsinin 12,7 % ə çatdığı müəyyənləşdirildi. ABŞ da 2 milyon 500 min nəfər insanın gəlirlərində artım olub. Onlar yoxsulluq səviyyəsi göstəricilərindən çıxıblar. Buna baxmayaraq 40 milyon 600 min nəfər vətəndaşın gəlir səviyyəsi hələdə aşağıdır. Onlar isə hələdə yoxsulluq səviyyəsində yaşayırlar. 4 nəfərlik bir ailə üçün 24,563 dollar illik gəlir ailənin tələbatlarını ödəməsi üçün az hesab olunur və onlar yoxsulluq səviyyəsi göstəricisinə aid olurlar. ABŞ da da digər ölkələrdəki kimi qadın və kişi üçün ödənilən əmək haqqı səviyyəsi arasında fərq var. Lakin 2016-cı ildə bu fərq bir qədər azaldıldı. Nəticədə kişilərin qazandığı 1 dollar gəlirə qarşılıq qadınlar 80 sent qazandılar. Buna baxmayaraq 119 milyon əhalidən 50,8 milyonunun zəruri tələbatlarını ödəmək iqtidarında olmadığı müəyyən edilmişdir. Zəruri tələbat dedikdə geyim, qida, kominakasiya, sağlq və digərlərini demək olar. 16,1 milyon yoxsul insan qeydə alınmışdır. 34,7 milyon insan yoxsul sayılmasada tələbatlarını ödəməkdə çətinlik çəkir. Araşdırma nəticəsində məlum olmuşdur ki, 18 əyalətinin hər birində insanlar aldıkları əmək haqqı ödənişi ilə həyatlarını təmin edə bilmirlər. Kaliforniya Amerikanın ən varlı əyalətidir. Turizimin inkişafına görə fərqlənir. Buna baxmayaraq əhalinin 49% həyat standartlarının ödəyə bilmir.

ABŞ da çoxlu sayda etnik qruplar var. Bu qruplar içərisində gəlirinin yüksək olmasına görə Asiyalılar öndədirlər. Ötən illərlə müqayisədə bu göstəricidə önəmli bir fərq müşahidə edilmədi. Bu göstərici 81.431 dollar olub. Latin Amerikalılarının gəlirlərində az bir artım müşahidə edildi. Beləki, onların gəlirləri 47.675 dollar oldu. Həmçinin, Latin Amerikasından olmayan insanların gəlir səviyyələrində az

miqdarda yüksəlmə oldu. Göstərici əsasında 81.431 dollar qeyd edilmişdir. Qaradərili insanların gəlir səviyyəsində də müəyyən qədər artım olmuş və 39.490 dollara bərabər olub. Buna baxmaraq Amerikada 3 işdən ikisində tam staj işləyən insan 1 saatlıq əmək sərfi üçün 20 dollar qazanır. Aylıq isə 40 min dollar olur.

Son illər ABŞ da tibbi sığortaya maraq yüksəlib. Beləki, əvvəlki dövrlərlə müqayisədə tibbi sığortası olmayan əhali sayında azalma müşahidə edildi. Tibbi sığortası olmayan əhali sayı 8,8% , yəni 28milyon 100min nəfər olub.

Amerika Birləşmiş Ştatlarında səhiyyə. Əhalisin artım sürətinə görə fərqlənən bu ölkədə orta ömür müddəti 2017-ci ildə azalaraq 79 olmuş və hələdə bu göstərici azalmaqda davam edir. Orta ömür müddətindəki azalmanın səbəbi narkotik vasitələrinin geniş istifadəsi və intihar hallarının çoxalması ilə bağlı olmuşdur və bu səbəblərdən ölüm 2017-ci ildə ən yüksək səviyyəsinə çatıb. Orta ömür müddəti ən az qaradərili insanlardadır. Ən uzun orta ömür müddəti isə Asiyalılardadır. Bu ölkədə insanların sağlamlığına çox önəm verilir. Beləki, amerikada istehsal edilən hər bir məhsulun üzərində “ bu istidir”, “ kəsir” kimi xəbərdarlıq nişanları olur. Çünki yaranan hər bir sosial problemə görə həmin firma məsuliyyət daşıyır. Bu da məhkəmə sisteminin güclü olması ilə bağlıdır. əgər məhsul üzərində xəbərdarlıq nişanı olmadan insanlara zərər gəlsə buna görə firma milyonla pul ödəməli olacaq.

İnsan inkişaf indeksi dünya ölkələrinin sosial inkişafını müəyyən etməkdə əsas rol oynayır. Beləki, bu indeksin müəyyən edilməsi üçün ölkədə vətəndaşların təhsil səviyyəsi, sağlamlıq göstəricilər, orta ömür müddəti, adambaşına düşən ÜDM, gender bərabərliyi, dövlət tərəfindən sosial müdafiənin səviyyəsi, ekoloji təhlükəsizlik, mədəni və sosial inkişaf, həyat standartları, ölkədəki cinayətkarlıq göstəriciləri təhlil edilir. Dünyada ən yüksək insan inkişaf indeksi Norveçdədir. Norveçdən sonra 2-ci yerdə İsveçrə, 3-cü yerdə isə Avstraliya gəlir. Dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişafına görə fərqlənən ABŞda bu göstərici 13 olub. Fransa insan inkişaf indeksində 24-cü yerdədir. Yaponiya kimi insani dəyərləri və əhalisinin orta

ömür müddəti yüksək olan bir ölkə 19-cu yerdədir. Türkiyə 64-cü, Azərbaycan isə 80-ci yerdədir (<https://novator.az/2018/09/17/insan-inkisafi-indeksi-olk%C9%99l%C9%99r-nec%C9%99-siralanir/>).

Norveçdə təhsil sistemi. Norveç insanlarının yüksək həyat səviyyəsi, sosial rifahına görə seçilir. Təhsil sistemi güclü inkişaf etmişdir. Bu ölkədə hər bir insanın təhsil almaq hüquqları eynidir. Təhsil almaq hüququ insanların irqindən, milliyətindən, sosial mənsubiyyətindən asılı deyildir. Orta məktəbin həm aşağı, həm də yuxarı səviyyəsində təhsil almaq hüququna yaşlı norveçlilərdə sahibdirlər. Beləki, hər il təqribən 10 min yaşlı insan ibtidai və aşağı orta təhsil almışdır. 20 min nəfər yaşlı insan yuxarı orta təhsil almışdır.

Əhalinin 31% müqafiq yaş qrupu üzrə aşağı orta təhsil səviyyəsinə sahib olsada, 44% yüksək təhsil səviyyəsinə sahibdir. Norveçlilərin demək olar ki, 25% də universitet yaxud kollec təhsili mövcuddur. Bu ölkədə məktəbə qədər təhsil zəruri deyil, ailələrin istəyindən asılı olaraq uşaqlar bağçalara gedə bilirlər. Bir ildə 235000 uşaq ailəsi tərəfindən bağçaya göndərilir. Baxçalarda uşaqların inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Çoxlu oyunlar, uşaq inkişafı üçün aktivtələr təşkil edirlər. Baxçalar həm dövlət tərəfindən, həm də uşaqların valideynləri tərəfindən maliyyələşdirilir. Baxçaların təşkilində bələdiyyələrdə çox mühüm rola sahibdir, beləki onlar daha çox baxçaya ehtiyac olan yerlərdə açılmasını təşkil edirlər. Həm də baxçalar üçün ayrılan vəsaitlərin bərabərliyini də təşkil edirlər. İxtisaslı baxça müəllimlərinə xüsusi tələb mövcuddur. 3 yaşa qədər uşaqların 7 və 8 nəfərinə, böyük uşaqların isə 14, 15 nəfərinə bir müəllim rəhbərlik edəcək.

Uşaqlar 6 yaşından məktəbə gedirlər. 10 illik məktəbdə təhsil alırlar. Təhsil 3 hissədən ibarətdir: ibtidai, orta və aşağı.

Bu ölkə gənclərin təhsilində daim dəstək olur. 195000 gənc özəl və ya dövlət universitetlərində təhsil alır. 143000 gənc Dövlət Təhsil Fondunun maddi dəstəyi ilə təhsil alır. 14000 gənc isə xaricdə başqa ölkədə ali təhsil alır. Təxminən 8 min gəncə xaricdə dərəcə almaq üçün şans yaradılır. Bu ölkədə ibtidai və orta təhsilin alınması

bütün uşaqlar üçün zəruri hesab edilir. Norveçdə təqribən 3100 dövlət və özəl ibtidai və orta məktəb fəaliyyət göstərir. Bu məktəblərdə isə 620000 uşaq təhsil alır. Müəllim kollektivində isə 64000 müəllim dərs tədris edir. Özəl məktəblərdə isə 14000 uşaq oxuyur. Aşağı orta təhsili bitirdikdən sonra gənclər yuxarı təhsil üçün ümumi və ya peşə təhsili seçməli olurlar. Onlarda 12 tədris proqramlarından ibarətdir. Yuxarı orta təhsil üzrə isə həm dövlət, həm də özəl əsaslı 450 məktəb var. Orada 190000 gənc təhsil alır. Bu təhsil müəssisələrində isə 23000 müəllim işləyir. 450 məktəbdən 75 məktəb özəl əsaslarla fəaliyyət göstərir. Özəl məktəblərdə isə 10000 gənc oxuyur. Peşə təhsili üzrə istiqamətlənən şagirdlərin sayı isə 34000-dir.

Norveçdə ali təhsil həm özəl, həm də dövlət universitetlərində tədris edilir. Onların əksəriyyəti dövlət universitetləridir. 7 universitet fəaliyyət göstərir. 31 özəl institut fəaliyyət göstərir. Bu institutların 22 dövlət büdcəsindəki vəsaitlərlə maliyyələşdirilir. 24 kollec fəaliyyət göstərir. 195000 tələbə ali təhsil alır. Kollec universitetlərində onların 24500 nəfəri oxuyur. Oslo Universiteti Norveçin ən qədim universitetidir. Gənclər burada daha çox tibb, humanitar, hüquq və digər sahələr üzrə təhsil alırlar. 30000-ə yaxın gənc bu sahələr üzrə təhsil alır. Bu universitet 2010-cu ildə dünyanın ən öndə gedən universitetləri sırasında reytinglərdə 100-cü sırada olub. Norveç təhsilində bir sıra geniş əhatəli islahatlar keçirilib. bu islahatlar əsasında norveçlilərin təhsil səviyyəsində yüksəlmə müşahidə edilmişdir. Bu müsbət nəticə daha ixtisaslı kadrların olmasına, əmək fəaliyyətində keyfiyyətin yüksəlməsinə səbəb olub (http://www.anl.az/down/meqale/az_muellimi/2011/may/176804.htm).

Norveç səhiyyə sistemi: Norveç səhiyyə sistemi vətəndaşların səhiyyə xidmətlərindən bərabər şəkildə istifadə etmələri prinsipi əsasında qurulub. Norveç xəstəxanalarının əksəriyyəti dövlət əsaslıdır. Özəl xəstəxanalarda da dövlət tənzimlənmələri həyata keçirilir. Dövlət tərəfindən sadəcə yaşlılar üçün deyil azyaşlı, ortayaşlı xəstə olan vətəndaşlar üçün də sosial xidmətlər göstərilir. Bu tibbi xidmətlər fiziki cəhətdən qüsurlu olan, maddə aludəçiləri, fiziki və psixoloji

problemləri olan xəstələr üçün nəzərdə tutulub. 16min nəfər özəl sosial xidmət üçün ayrılan xəstəxanalarda, 40min nəfəri isə müxtəlif digər xəstəxanalarda müalicə olunur. Evdə də sosial xidmətlər keçirilir. Evdə edilən sosial xidmətlər həftədə 2 saat olur. Ancaq xəstəxalardakı sosial xidmətlər 7 gün 24 saat olur.

Norveçdə sosial sığorta proqramı öz geniş əhatəliyinə görə fərqlənir. Beləki, bu proqram yaşlılıq, fiziki qüsurluluq, dulluq, analıq kimi bir sıra məsələləri özündə əks etdirir. Çalışanlarda sosial sığorta ilə təmin edilirlər. İşçilərin əmək haqlarından sosial sığorta haqlarını maliyyələşdirmək üçün dövlət büdcəsinə vergi tutulur.

İnkişaf etmiş ölkə olan Almaniyada insanların 40 milyonu kişilər, 42 milyonu isə qadınlardan təşkil edilib. Əhalinin 8,2% xarici vətəndaşlardan təşkil olunub. Bundan əlavə əhalinin 14% 15 yaşdan aşağı az yaşlılardan ibarətdir. Yaşı 65-dən çox olan insanlar isə əhalinin 20% təşkil edir. Qadınlarda orta ömür müddəti 82 yaş olmasına baxmayaraq, kişilərdə 77-dir. Proqnozlara görə 2030-cu ildə hər 4 alman vətəndaşından biri 65 yaşdan çox yaşayacaq. Almaniya vətəndaşlarının hər biri rahatlıqla ehtiyacı olduqda tibbi xidmətlərlə təmin oluna bilər. Almaniyada tibbi sığorta 1883-cü ildə yaradılmışdır. O gündən indiyə qədər sığorta olunan vətəndaşların sayı hər keçən gün artır və məcburi hesab edilir. Alman vətəndaşlarının 87% məcburi sosial sığortaya daxilirlər. Onların 10% isə özəl tibbi sığortaya daxilirlər. İnsanlar müxtəlif şirkətlərdə tibbi sığortadan keçə bilərlər. Hər bir Alman vətəndaşı əmək haqqısının müəyyən bir hissəsini hər il sığorta üçün dövlət büdcəsinə ödəyir. Bu sığorta əsasında tibbi müayinələr sığorta əsasında ödənilir. Həmçinin dərmanlarda sığorta ilə qarşılır. Sadəcə yetkin şəxslər müəyyən tibbi xidmətlərə görə az məbləğdə ödəniş etməlidirlər.

Bundan əlavə Alman vətəndaşları onlara edilən tibbi xidmət üçün 5-10 avro məbləğ ödəyirlər. Bu məbləğ vətəndaşların gəlirləri nəzərə alınaraq alınır. Beləki onlar gəlirlərinin 2 % məbləğində tibbi xidmətlər üçün ödəniş edirlər. Xroniki xəstələr isə 1% məbləğində ödəniş edirlər. Almanlar 10 avro tibbi müayinə üçün ödəniş edirlər. Əgər xəstəxanada yatılı olaraq tibbi xidmət görsələr hər gün üçün 10 avro ödəniş

etməlidirlər. Almaniya sığorta sisteminin inkişafına görə dünyada ən aparıcı ölkələrdən hesab olunur. Bir sıra ölkələr Almaniyanın sığorta modelini tətbiq etməyə çalışır. Almaniya işsizlərinə də, həmçinin, sığorta ilə təmin olunmaq haqqı mövcuddur.

Vətəndaşlar özəl sığortadan da istifadə edə bilərlər. Kimlərin ki, gəliri 70 min dollardan çoxdur onlar bu fürsətləri dəyərləndirirlər. Digər sığortalardan insanlar eyni məbləğdə ödəniş edirlər, lakin özəl sığorta daha pahalıdır. Özəl sığortanın əsas üstün cəhəti odur ki, digər sığortalardan fərqli olaraq daha yüksək məbləğli tibbi xərcləridə qarşılıyır. İnsanlar daha ixtisaslı həkimlərlə təmin oluna, daha göstərişli xəstələrdə tibbi müayinə oluna bilərlər (<https://www.medimagazin.com.tr/hekim//tr-almanyada-saglik-sistemi-nasil-isliyor-2-682-22416.html>).

NƏTİCƏ

Araşdırmalar göstərir ki, dövlətin iqtisadi imkanları uğurlu sosial siyasətin həyata keçirilməsinə və əhəlinin sosial inkişafına birbaşa təsir edir. Yəni sosial inkişaf iqtisadi şəraitdən və imkanlardan asılıdır. İqtisadi cəhətdən inkişafa nail olmayan ölkə cəmiyyətin hərtərəfli sosial təminatını təşkil edə və həyata keçirə bilməz. Ölkənin iqtisadi cəhətdən inkişaf etməsi sosial müdafiəni təmin etməsini asanlaşdırır və əhəlinin sosial rifahının yaxşılaşdırılmasına nail olunur. Sosial siyasətin qarşısına müəyyən məqsədlər qoyulur və bu məqsədlərə nail olmaq üçün iqtisadiyyat mühüm bir vasitə rolunu oynayır. Çünki sosial qrupların sosial siyasətini lazımi səviyyədə

həyata keçirmək üçün iqtisadi inkişafa nail olunmalı, yüksək iqtisadi göstəricilər əldə edilməlidir. Sosial siyasətin həyata keçirilməsi sahəsində müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olmaq üçün iqtisadiyyatın yüksək inkişafı əldə edilməlidir. Bundan sosial siyasətin iqtisadi artımı həm stimullaşdırdığı, həm də yavaşlatdığı nəticəsinə gəlinir. İqtisadi artıma nail olmaq üçün mütləq mənada sosial rifah əldə edilməlidir. Sosial siyasət bu funksiyaları həyata keçirir: sosial siyasətin məqsədyönlü məzmunu, sosial münasibətlərin tənzimlənməsi və təşkili, bu sahədə dövlət tənzimlənməsinin funksional vacibliyi, yerinə yetirilmə mexanizmi, sosial bazanın balanslaşdırılması və s. Cəmiyyətin sosial problemlərinin həll olunma səviyyəsi bəşəriyyətin mütərəqqi inkişafına birbaşa olaraq təsir edir. İqtisadi inkişafın nəticəsindən çox onun inkişafına təkan verən və ya ləngidən amil əhalinin sosial vəziyyətidir. Bu bir daha onu göstərir ki, müasir dövrdə sosial istiqamətli problemlərin səmərəli şəkildə həll edilməsi aktual məsələdir və bu sahənin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi zəruridir. Həmçinin, cəmiyyətin və iqtisadiyyatın gələcək inkişaf üçün də əhəmiyyətlidir. Dövlətin sosial siyasətini keçid iqtisadiyyatını nəzərə almaqla müəyyən edən amillər bunlardır: -cəmiyyət üzvlərinin həyat səviyyəsinin təmin edilməsi və yüksəldilməsi; -cəmiyyət üzvlərinin gəlirlərlərindəki fərqlərin böyüməsinin qarşısının alınması; -aztəminatlı ailələrə yardım və yoxsulluqla mübarizə; - inflyasiyanın, yəni qiymətlərdəki artımın səmərəli səviyyəsinin saxlanması; - sosial sahələrin iqtisadi səmərəliliyinin təmin edilməsi və yüksəlməsi; - sosial sahələrin büdcə təminatı; - istehlak malları və xidmətlər sahəsində milli istehsalçıların və rezidentlərin qorunması və onlara dövlət dəstəyinin təmin edilməsi; - istehsal müəssisələrinə elmi-texniki dəstəyin göstərilməsi və innovasiyanın, təkmilləşmənin təmin edilməsi. Dövlət sosial sahələrdə bunların tənzimlənməsinə önəm verir: - bütün sosial qruplara ailə gəlirlərindən asılı olmayaraq bərabər sosial imkanların təmin edilməsi, səhiyyə xidmətlərindən istifadə imkanı, pulsuz təhsilin təmin edilməsi, cəmiyyət üzvlərinin hüquqlarının qorunması, məşğulluq və işsizlik problemlərini həll etməklə yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması və əmək bazarının tənzimlənməsi. Bütün bunlar həm də sosial bazar iqtisadi sistemində sosial siyasətin əsasıdır. Dövlət tərəfindən sosial

siyasətin təmin edilməsində ən zəruri addımlardan biri də sosial siyasət prinsiplərinin hazırlanması və icrasıdır. Bunlara yoxsulluğun azaldılması ilə bir yerdə ölkənin səhiyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi və təhsil sisteminin gücləndirilməsi də aiddir. Ümumi məşğulluq siyasətinin tərkib hissələrindən biri də məşğulluq problemidir və bu siyasət keçid iqtisadiyyatı şəraitində əmək bazarında mövcud olan disbalansların aradan qaldırılması ilə xüsusi məsələləri həll etməyə istiqamətlənmişdir. Bu siyasətin əsas məqsədi dövlət tənzimləməsi ilə məşğulluğu təmin etməklə işsizliklə bağlı verilən müavinətlərin azaldılması, digər sosial-iqtisadi xərclərinin minimuma endirilməsi ilə infrastrukturun güclənməsi məsələlərinin maliyyələşdirilməsi, əmək bazarının çevikliyinə və rəqabətə davamlılığının təmin edilməsidir. Səhiyyə sahəsində isə əsas məqsəd dövlət tənzimləməsi ilə bu sahənin təkmilləşdirilməsi, bununla vətəndaşların keyfiyyətli tibbi xidmətlərlə təmin edilməsinin asanlaşdırılması və sağlamlılıqlarının təmin edilməsi, orta ömür müddətinin yüksəldilməsi, dövlətin büdcə ehtiyatları çərçivəsində sosial cəhətdən aşağı təminatlı vətəndaşlara pulsuz səhiyyə xidmətlərinin göstərilməsi, ölkədə tibbi sığorta sisteminin yaradılmasıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının "İşsizlikdən sığorta fondunun 2019-cu il büdcəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə rəyi, Bakı-2018.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası(Əsas Qanun), Bakı-2016.
3. Azərbaycan Respublikasında "Əhalinin Məşğulluğu haqqında"qanun, Bakı-2018.
4. Azərbaycan Respublikası"Əmək Pensiyaları haqqında"qanun.Bakı-2017
5. Azərbaycan Respublikası"Sosial müavinətlər haqqında"qanun,Bakı-2006
6. "Azərbaycan Respublikasında Məşğulluq siyasətinin həyata keçirilməsində Dövlət Proqramı".Bakı-2015.

7. Azərbaycan Respublikası “Məcburi Dövlət Sosial Sığorta haqqında” qanun, Bakı- 2019.
8. Azərbaycan Respublikasında “Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında”qanun, Bakı-1992, №305
9. Azərbaycan Respublikasında “Fiziki qüsurlu şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında”qanun, Bakı-2019.
- 10.Azərbaycan Respublikasında “Minimum istehlak büdcəsi haqqında”qanun, Bakı-2019.
- 11.Azərbaycan Respublikasında “Yaşayış Minimumu haqqında”qanun, Bakı-2014
- 12.Azərbaycan Respublikasında “Vətəndaşların pul gəlirlərinin və əmanətlərinin indeksləşdirilməsi haqqında”qanun,Bakı-2018.
- 13.Azərbaycan Respublikasında”Məzuniyyətlər haqqında”qanun,Bakı,2019.
- 14.Abbasov A.F.” Sosial bazar iqtisadiyyatı”.Bakı-1998
- 15.Dövlət Statistika Komitəsinin göstəriciləri.Bakı-2014
- 16.Qasimov N.Ə, Əliyev A.Ə, Azərbaycanda əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin aktual problemləri.Bakı-2000
- 17.Mehbalıyev S.S.,İskəndərov R.K.”Əmək bazarı və əhalinin sosial müdafiəsi”, Bakı-2002
- 18.Əşrəfova R.S.”Əhalinin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılmasında sosial yardım sisteminin rolu” Himayədar jurnalı.Oktyabr 2005
- 19.Nağıyev Ə.T.,Mürşüdoğlu R.İ.Sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri,Bakı,”Səda-2002
- 20.Nağıyev Ə.T.,Mütəllibova V.A,Sosial inkişafın iqtisadi parametrləri”.Bakı,”Səda”-2003
- 21.Nəsrollayev F.A. Məşğulluq və işsizlik.”İqtisadi Nəzəriyyə”dərsləri, Bakı-1999
- 22.Səfərov S. Siyasət strategiyası,konseptual əsaslar.Bakı,Azərənəşr-2000
- 23.Rəhmənov F.R. Sosial sfera keçid iqtisadiyyatı şəraitində,Bakı,Gənclik-2002

- 24.Səfərov S. Siyasət strategiyası,konseptual əsaslar.Bakı,Azərbaycanda-2000
- 25.Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il və gələcək 3 il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri.Bakı, Avqust-2013
- 26.Əlirzayev Ə.Q. Yoxsulluq problemi və onun Azərbaycanda həlli yolları, “Azərbaycan” qəzeti,Bakı-2001
- 27.Azərbaycan Respublikası prezidenti tərəfindən imzalanmış”Aztəminatlı ailələrə verilən müavinətlərin artırılması haqqında”sərəncam,Bakı-1996
- 28.Azərbaycan Respublikasının 2019-cü ilin dövlət və icmal büdcələrinin layihələrinin təqdimatı.Bakı-2018
- 29.İqtisadi nəzəriyyə dərsləri, T.S.Vəliyev, Ə.P.Babayev, M.X.Meybullayev ümumi redaktəsi ilə. Bakı-1999
- 30.Rəcəbli.H”Azərbaycan Respublikasının sosial müdafiə sistemi”.Bakı-2012
- 31.Nağıyev Ə.T.”Sosial iqtisadi inkişafın metodoloji aspektləri.Bakı-2002
- 32.Quliyev C.B.”Müstəqillik illərində Azərbaycan Respublikasında əhalinin həyat səviyyəsinin dəyişməsi meylləri və ona təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi”İqtisadiyyat,Humanitar və ictimai elmlər seriyası, Xəbərlər 1-2004
- 33.2019-2030-cu illər üçün Məşğulluq strategiyası,
- 34.Quliyev C.B.Gənclərin peşə və ixtisas yiyələnmək imkanlarının genişləndirilməsi əmək bazarının formalaşmasında və tənzimlənməsində əsas şərtidir/Azərbaycan gənclərinin mənəvi tərbiyəsinin aktual problemləri mövzusunda elmi-praktiki konfransda məruzələrin tezisləri.Bakı-2003
- 35.Доклад о мировом развитии 2000/2001Наступление на бедность/Пер с англ.-М:Издательство»Весь мир»-2003 41.Экономика США.Учебник для вузов/Суняка-СПБ,:Питер,2003
- 36.Coleman, D. (2008). “The demographic effects of international migration in global word”. Review of Economic Policy,Vol.
- 37.Kinsella, K., (2000). “Global Aging” s Demographic Dimensions ”, Journal of Family Issues, Vol.

38. Lesthaeghe, R.; Surkyn, J. (2004). "Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western and Southern Europe: An Update", Demographic Research, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, April 17, 2004, Special Collection 3, №3.

İnternet resursları:

39. <https://www.economy.gov.az/>

40. <http://www.maliyye.gov.az/>

41. <https://www.stat.gov.az/>

42. <https://www.edu.gov.az/>

43. <https://www.ft.com/>

44. <http://sosial.gov.az/>

45. <https://novator.az/2018/09/17/insan-inkisafi-indeksi-olk%C9%99l%C9%99r-nec%C9%99-siralanir/>

46. http://www.anl.az/down/meqale/az_muellimi/2011/may/176804.htm

47. <https://www.medimagazin.com.tr/hekim//tr-almanyada-saglik-sistemi-nasil-isliyor-2-682-22416.html>